

•

Di ziman de xêv û morfolojî

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
.
.
.

Di ziman de xêv û morfolojî
@Abdusamet yigit
Weşanên zanistî
2023-Almanya-Berlin
Grafik: Zendî şîyar

.
ISBN 968-4-940996-30-4

Pêşgotin:

Morfoloji wê weke têgînek ku wê bi çerçoveya gotinên ziman re wê alaquadar bibê û wê bi şêwayên wê yên fahmkirinê û ji wê fahmkirinê re wê alaquadar bibê. Di çerçoveya têgîna morfoloji de wê morfem wê weke qadek serbixwe a wateyê wê weke menên bingihên wê werina lêkolîn kirin. Di wê temenê de wwê di ziman de wê girtina kokê û ji wê derhanîne wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Weki din morfoloji wê, gotin wê weke beşek ji axiftinê wê, çawa wê di tevgerînekê de bê û wê xwediyê wateyê bê bi têgînên dem, ali, mêyl û hwd re wê li wê bihizirê û wê bikê ku wê werênê ser ziman.

Weki din wê gotina morfolojiyê wê ji aliyekê din ve jî wê bi wateyên cihê ên weke ji wê derhanîne, depelendinê û hwd re jî wê bi rêzkariyên din ên weke biolojiyê, derûniyê, civaknasiyê, antropolojiyê û hwd re wê were lê hizirkirin.

Morfoloji wê di awayekê de wê li ser temenê zimanê û hevgerîninê wê yên bi dengî û di wê de wê gotin û afirîna wê ji wê ghiştina wateyê û bi wê çavkaniyên wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Weke pêvajoyek bingihîn wê pêvajoya fonolojikî wê di wê temenê de wê li ser rewşa dengên wê û dahûrkirinên bi wê re wê di şêwayekê de wê were lêkolînkirin.

Di awayekê de wê dema ku em bi têgîna morfolojikî wê li wê bihizirê wê di awayekê de wê gotin bi awayê wê re wê çawa wê were fahmkirin û ji wê awayê wê çî wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di pêvajoyên afirîna gotinê de wê ji wê ghiştina fahmkirina wê di rengek de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov wê bi aliyê zimanê ve wê, dahûrbikê wê gelek aliyên wê yên ku wê di dewama wê de wê werina hildan li dest wê hebin. Lê weke aliyekê wê yê giring ku me kiriya mijare

xabatê jî wê mijare təkiliya xêv û morfolojîyê û bi pêvajoyên wê yên fahmkirinê re em di wê çerçoveyê de wê li wê hizirîn û wê hanîna ser ziman.

Di awayekê de wê dema ku em mijare gotinê wê ji wê aliyê ve wê hildina li dest wê di serî de wê, bi wê salixkirinên ku wê werina kirin wê di renekê de wê, xwe bidina dîyarkirin. Li şûna dîmenekê lê daxistinê wê awayekê ku ew bi wê were fahmkirin wê xwe di wê rengê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê rengê de wê mijare morfolojîyê wê, di wê rengê de wê, bingihê wê yê xêvî wê, bi awayekê bi aliyên wê yên bi gotinê ên hizirkirinê bi xêvî ji aliyê beşên wê yê bi gotin û axiftinê bê û an aliyên wateyê û an semantikî û hwd re wê karibê wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê di renekê de wê werênê ser ziman.

Di awayekê têgîna morfolojîkî wê di wê çerçoveyê de wê, bi gotinî wê dema ku wê bi darêjka wê re wê were lê hizirkirin wê aliyekê wê weke levkirinê wê di wê çerçoveyê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Li ser wê re wê, were karibê were lê hizirkirin. Weki din di gotinê de wê di awayên wê yên kişîn û tawandinê û hwd re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê çawa wê bi têgînî û gotinî wê di xwe de wê bihawênê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Bi gotinê wê dema ku em li wê bihizirin wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

BI têgîna bûyina gotinê re wê ew menên wê yên bingihîn ku wê çawa wê bi hevve wê bibin û wê hev bigirin di awayekê de wê bi wê re wê were li holê. Di mijare gotinê û salixkirina wê de wê bi têgînekê wê were lê hizirkirin û ew wê bi wê salixkirina wê re wê, were fahmkirin. Lê wê dema ku em bi temenekê xêvî û li wê bi kodkirinên bi demê û mekanê û hwd re wê li wê bihizirê wê bi wê re wê girêdanên sentetikî ên ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê bibin wê weke aliyekê wê yê din ku wê di wê temenê de wê were lê hizirkirin bê. Di rewşên ku mirov wê bijî de wê gotin wê çawa wê were fahmkirin û wê çî wê werênê li fahmkirinê wê bi wê re wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê li wê bihizirê. Di rewşekê de wê dema ku em dijîn minaq em tiştekekê dibînin, minaq weke em haspekê wê dibînin. Piştî wê ku wê ji wê deverê wê dîrketin bû û demek bi ser ve bûhûrt wê hingê wê di wê temenê de wê dema ku ew ji bîr weke çû wê piştî ku ew hasp hat bîrê wê di renekê de wê ew wê kaeribê wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Lê di wê rewşê de wê rewşên bi dem û mekanî û

hwd re wê bi girêdanên teybet wê hebin ku wê dema ku ew bi gotina hasp re hatina bîrê wê ew bi xwe re wê rewşê wê di rengekê de wê weke ku wê werênina li bîrê.

Di aslê xwe de wê dema ku em ji aliyê têgîna fahmkirinê ve wê li wê dinerê wê weke ku wê ziman wê bi gotinên derûnî weke ku ew hatibê lê dorpêçkirin wê di rengekê de wê dîmenekê wê bide me. Di wê çerçoveyê de wê gotin wê di demên cihê de wê tiştên cihê ku wê werênê li bîrê wê di wê çerçoveyê de wê hinekê jî wê bi pêvajoyên azmûnê ên ku em bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Di wê çerçoveyê de wê di çerçoveya têgîna rêzimana zimanî û mijare xêvê de wê têkiliya wê ya ku ew heya wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di xêva axiftinê de wê di rengekê de wê di wê de wê pêvajoyên axiftinê wê werina girtin. Di wê çerçoveyê de wê di çerçoveya girtinê xwe de wê, di wê rewşê de wê di pêvajoyekê de wê weke ku wê weynekê wê bi wê re wê bileyizê. Têkiliyên xêvê û gotinê wê bi pêvajoyên wê yên fahmkirinê re wê bibê û wê di çerçoveya rewşên xêvî ên demdirêj, demkort û her wusa awayên weke bi xêva fahmkirinê û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Di awayekê zimanî de ku mirov wê li xosletên wê yên bingihîn bi hizirê wê weke bi têgînek ku wê bê sînor wê gotinan wê bide me weke çerçoveyek bi sînor wê rast bê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku em wê çerçoveya bêsinor a di hundurê wê de wê li wê bihizirin wê bêî bingihê xêvî wê nikaribê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku em mijare têgîna zimanî wê li wê bihizirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, gotin û kirdeya wê weke aliyekê wê yê ku em pêşî wê di dewama wê de wê li wê bihizirin bin. Weke aliyekê wê yê ku wê di levkirinekê û lêhatinekê de wê bi wê re wê weke ku wê bi rewşên weke kodkirinê wê were fahmkirin wê bi têkiliya rewşa bûjenî û biriqina wê ya bi hizirê ku ew ji wê dihê girtin wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev herdû ali wê du nava pêvajoyên wan ên fahmkirin û dûaliteya nava wan de wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku em bi gotinekê wê li wê dihizirin wê di nava wê de wê bi girêdanên wê û hevqirtinên wê re wê çawa wê were fahmkiirn wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Gotin wê bi girêdanên xwe wê, bi çerçoveyek fonolojikî, morfolojikî û semantikî re wê were ser ziman. Çerçoveya wê û girêdanên wê di wê çerçoveyê de wê, ya ku wê weke bingihê wê bi temenekê berfireh diafirênin jî wê ev aliyên wê bin. Gotin wê di rengekê de wê, têgînek giştî weke bi zêhnî ku wê were lê hizirkirin wê di hinek awayan de wê weke numinêrên zêhnî wê di rengekê de wê werina ser ziman. Di wê nûqteyê de wê bi têgînek levkir wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di wê çerçoveyê de wê hilberîna bi gotinê wê bi çavkaniyên wê yên xêvî û bingihînî re wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê bibê. Gotin di asta dawî de wê weme menek bingihîn a hevokê bê û di wê hevoksaziya wê de wê, temenê wê yê fahmkirinê wê bi wê re wê biafirênê. Ji wê aliyê zimanî ve wê, weke aliyekê wê yê fahmkirinê wê were ser ziman. Lê di zêhnê de wê dema ku em gotinê weke numinêrekê bi têgînek xêvî re wê tefkir bikin wê di wê temenê de wê di awayekê kûr û berfireh de wê di rengekê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê ji gelek aliyan ve wê fahmbikê. Têkiliya gotin û xêvê a bi hev re bi morfolojikî wê ji ya bi ziman re wê weke ku wê kûrtir wê xwediyê bingeh û çerçoveyek fahmkirinê bê. Ji wê aliyê ve wê li ser pêvajoyên fahmkirina gotinê û fahmkirinên bi wê û hwd re wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring em di wê çerçoveyê de wê li ser wê sekin in.

Abdusamet Yigit

Destpêk: di ziman de salixkirinên bi xêvê û morfolojîyê re

Mijare têgîna ziman û ku wê bi aliyên wê yên ku ew wê weke wê çerçoveya wê diafirênin re ku wê werênina ser ziman wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di serî de wê fahmbikê bê. Di awayekê de wê pêşî wê mijare ziman û bi wê fahmkiirnê wê weke aliyekê wê yê ku wê bi awayekê giring wê xwe bide dîyarkirin û wê derkeve li pêş wê bibê. Minaq em di renekê de wê bi gotinekê em di wê de wê, çawa wê digihijina zaninekê û en ku em wê gotinê wê weke ´ew zanin di wê de heya´ ku em li wê dihizirin wê weke aliyekê wê ku em di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê li wê bihizirin bin.

Wekî din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare morfolojîyê wê, weke aliyekê wê yê ku wê li ser çerçoveya têkili û awayê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê rengê de wê bi ber wê ve çûyinê û bi xosletên wê ve ku wê weke wê, û ankû b i xosletên şibînêr wê di wê temenê de wê bi wê re wê were ser ziman re wê karibê wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Weke aliyekê wê yê giring wê mijare morfolojîyê wê hinekê jî wê bi gelemperî wê bi gotinê wê weke têgînek ku wê weke aliyekê wê yê giring wê bi mijare fahmkirina wê re wê xwe di reng û awayekê de êw bide dîyarkirin. Em di gotinê de wê bi girêdanên nava wê û ankû bi wê re û bi ya din re wê çawa wê têkliyêk wê bi wê re wê hebê wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê bi wê re wê fahmbikin bin.

Di çerçoveya têgîna morfolojîkî de ku wê dema ku em bi wê zanina wê ya kokî re wê li wê bihizirê wê mijare têgîna fonolojîyê wê di aslê xwe de wê ji aliyekê din ve jî wê bi wê re wê xwe ji temen ve wê karibê weke

aliyekê wê yê giring ku ew xwe bide dîyarkirin jî bê. Wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare morfolojiyê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê pêşî bi têngîna wê ya bi gotinî wê fahmbikê û wê di rengekê de wê karibê wê di reng û awayekê de wê werênê ser ziman bê. Di morfolojiyê de wê morfem wê weke kevirên bingihin bin. Ji du awayan pêkdihên yek wê, morfemên serbixwe weke minaq bi gotina 'mirov' û an morfeên girêdayî weke mirovan' ku wê bi pêveka '...an' re wê, ew wê, bibê wê, di şewayekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Bi teybetî gotina morfolojiyê ku mirov wê li ser wê bisekinê wê bi serê xwe wê gelek wateyên wê yên ku em dikarin wan werênina ser ziman wê bibin. Di serî de wê, ji aliyê têngînên weke yên biolojîyê, dîrokê, û hwd re wê karibê wê werênê ser ziman. Wekî din wê di mijare têngîna cûreyên heyî ên bi hebûnî ên zindiyî de jî wê, di dîmenekê de wê çawa wê, di awayekê de wê weke ku wê bi berhev ve wê herin û ankû wê xosletên weke nêzî hev wê bidina nîşandin wê bi wê re wê karibê wê di awayekê de wê li wê bihizirê.

Morfoloji ku wê bi têngîna hevokê re wê li wê bihizirê wê çawa ku wê di ziman de wê bi awayê gotinê, bûyina wê, çawa heya û diafirê û hwd re wê aladar bibê. Hevoksazi û an sintaks jî wê di nava hevokê de wê gotinan bikê ku wan bi rewşên wan re fahmbikê. Di hevokê de wê gotin ku wê di wê de wê bi wateyek çawa wê hebê û çawa reng dide wê bikê ku wê fahmbikê. Wê weke menên bingihîn ên hevokê gotinan wê, bi wate, lêker û li wan barkirinên bi hevokê û rewşa hevokê re ku wê bibê wê bikê ku ew wan fahmbikê. Wê gotin wê di hevokê de wê çawa bi hev ve wê werina girêdan û têkiliya nava wan bi rêzimanî û aqilî wê çawa wê bibê wê ji aliyên cihê ve wê bikê ku ew fahmbikê. Beremberê wê morfoloji wê, bi wate û menên wê yên herî piçûk ên wateyê re wê alaqadar bibê. Weki din gotin wê strûktûra wê, ku ew çawa diafirê û heya wê bikê ku wê fahmbikê. Weki din wê bi gotinê re wê, koka wê, pêşî û paşîya wê û têkiliya nava wê bi wê re wê bikê ku ew wê dahûrbikê.

Lê li vir emê, çerçoveya mijare fahmkirinê a bi gotina morfolojîyê re wê bi ziman û pêvajoyên wê yên fahmkirinê re wê bi sînor bigrin û wê ji wê aliyê ve wê bikin ku wê werênina ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di mijare têkiliya fahmkirinê, û gotinê bê, bi morfolojîkî a fahma xwandinê bê û ankû ya dengkirinê û hwd bê wê karibê wê di wê temenê de wê li ser wê bisekinê bê. Di mijare deng û fahma wê de wê dema ku em wê ji wê

aliyê ve wê hildan li dest wê di awayekê de wê mijare têtîna fonolojiyê wê bi wê re wê, karibê xwe biawayekê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, dema ku em ji aliyê zimanî ve wê werênina ser ziman wê, têtîna jêhatiyên morfolojikî wê ji aliyekê ve wê karibê wê bi gotinî wê werênê ser ziman. Di serî de wê, di wê rengê de wê, dikarê wê bi hinek aliyên weke fahmkirinê, xwandinê bê, di çerçoveya wê têtîliya xwandinê û fahmkirinê a bi hev re ku wê bibê û hwd bê. Wê di wê temenê de wê, ji bili têtîliya fahma deng û ya xwandinê wê, bi xwandinê re wê têtîliyê samantikî a ku wê di wê çerçoveya gotinî de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê li ser wê bisekin bin.

Di mijare xwandinê de wê weke ku em di wê çerçoveyê de wê dikarin wê bi awayekê hesanî wê fahmbikin wê bi kodkirinên weke di çerçoveya têtîna fahmkirinê a li ser têtîliya kirde û gotinê û ankû wate û kirdeyê û hwd de ku wê di wê de wê bibê bê. Di awayekê de wê mijare kodkirinê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku em di çerçoveya gotinê û wê têtîliya nava wê û ya gotinê wê di çerçoveya fahmkirinê de wê fahmbikê bê.

Di serî de di gotinê de wê, dema ku em bahsa wê bi fahma ji wê dikin wê di serî de wê levkirinek û ankû ahengek ku wê bi têtîna ji wê dihê fahmkirin re wê, di rengekê de wê karibê wê fahmbikê bê. Di nava wê fahmkirina wê gotinê û wê têtîna hundurê wê de wê, çî wê di rengekê de wê bide dîyarkirin ku ew di nava levkirinekê a bi hev re de bin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Di awayekê de wê dema ku em bahsa mijare fahmkirinê wê bi çerçoveya zimanî re wê li wê bihizirin wê, di wê nûqteyê de wê çawa wê, di nava wê de wê, bi mijare xwandinê re wê ew fahmkirin û hwd wê hebê. Wê di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, bi aliyekê wê yê fonolojikî û fahmkirina wê ku ew weke di wê de hatî salixkirin wê di rengekê de wê weke ku wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di rengekê de wê fahmbikê wê mijare fahmkirinê wê, di wê nûqteyê de wê salixkirinên ku ew dihên kirin û çawa levkirinekê wê bi xwe re wê didina dîyarkirin re wê were dîtîn ku wê li wê were lê hizirkirin.

Di xwandinekê de wê di gotina ku ew dihê ser ziman de wê, aliyê pêşî wê bi levkirinên weke bi qarakterî ku ew di wê de dibin bê. Aliyê din ê

semanatikî ku wê bi temenekê xêvî û fonolojikî û hwd re wê hebê û wê di wê çerçoveyê de wê xwe bide dîyarkirin bê.

Wê dema ku em mijare gotina gotinekê wê dihênina ser ziman wê demê wê di dema wê bîrkirina wê de wê çawa wê ew têgîneke weke salixkiri wê di cih de wê di renekê de wê weke ku wê were bîra mirov. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Di wê çerçoveyê de wê di serî de wê, dema ku em bahsa têgînek morfolojikî wê bikin wê, di serî de wê bi hinek aliyên wê yên ku em fahmbikin wê xwe bide dîyarkirin. Aliyê pêşî wê weke aliyekê wê yê giring wê bi hişmendîya fonolojikî ku em dibêjin wê çawa wê, di nava wê de wê di renekê de wê, ew salixkirina wê bi wê re wê bibê bê. Di dewama wê de wê, tîp wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, bi salixkirina wê re wê, di wê temenê de ku ew dihê fahmkirin bê. Aliyê din ê duyem jî wê bi têgîna semantikî û salixkirinên ku ew di wê temenê de dihên kirin bin. Ji wê aliyê ve ku em hinekê din wê bi wê re wê kûr dibin wê mijare salixkirinê wê di wê nûqteyê de wê bi temenekê xêvî wê xwe bide dîyarkirin û wê di wê çerçoveyê de wê çerçoveya gotina 'jêhatiyên morfolojikî' wê ji wê aliyê ve wê, bi salixkirinên bi gotinê û di wê temenê de bi kodkirin û li ser wê re wê bîrhanînên ku ew wê di wê temenê de wê, di renekê ku ew wê bi wê re wê werina kirin bê.

Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman weke aliyekê wê yê din ê sêyem jî wê mijare têkiliyên nava têgîn û rewş û hwd bê. Di wê temenê de wê têkili wê hem bi aliyên wê yên girêdanî wê karibê were fahmkirin. Hem jî wê ji aliyekê din ve jî wê bi têgîna weke ji jê derhanînê ku wê, di wê temenê de wê bibê û wê bi wê ya ku ew ji wê hafî derhanîn û ya ku ew temenê wê derhanînê wê bi têgînî wê bi xwe re wê di renekê de wê biafirênê wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Minaq wê di dema xwandinekê de wê fahmkirina gotinê bê, ya dengê bê û hwd wê, bi hev re wê li ser wê têkiliya ku ew bi wê bi hev re têkiliyek bi fahmkirinê didênin re wê di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bibê. Ev wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin ku wê têkiliya nava gotinê û ankû bi têgînê re ku ew dibê wê, xwediyê hinek kodkirinên ku ew di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Mijare xêva morfolojikî wê hinekê jî wê wan aliyan di çerçoveya fahmkirina wê de wê di renekê de wê weke ku wê ji xwe re wê, di şêwa

û renekê de wê weke ku wê bikê mijare fahmkirinê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di mijare fahmkirina ji gotinê wê di renekê de wê, funksiyonên sentetikê ku ew wê, li ser temenê fahmkirina bi hiş a wateya wê re wê, xwe di renekê de wê weke çerçoveyek fahmkirinê wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Ji wê bi derhanînê bê û an jî bi awayekê wê yê din bê wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê bê.

Di mijare xwandinên mirov de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, carna wê ya ku wê, bi dîtînê wê bibînê wê, di mijar û dema xwandinê de wê, hişê me bi şiyarênên li ser wê bi dîtînê re wê bidest dîmenekê xabatê wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê di dîtînê de wê mijare gotinê wê bi têtîna ku ew bi wê dihê fahmkirin û ya ku ew bi wê weke bi hizirkirinê û hwd dihê tefkirkirin û di renekê din ê sêyem de wê weke bi dîmenên weke bi xiyalkirinê û hwd re wê weke aliyên ku wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Weki din wê li ser wê re wê aliyekê wê yê din jî wê bi hîs û hêstên zimanî wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Hîs wê, di ziman de wê bingihê derhanînê û bi wê re gihiştina dîmenekê fahmkirinê weke li wê dibiqirênê û an di şibihênê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di mijare ziman û hîs de wê di wê rengê de wê ev têtîli wê bingihê têtînen bi rengê derûnî û hwd wê weke ji wê gihiştinê de wê bikê ku ew biafirênê.

Di metnekê de minaq wê dema ku em dikin wê bixwênin em di wê temenê de wê, dikin em pêşî wê, bi hey û hîsekê wê metnê bi çerçoveya wê re wê pêşî wê bikin ku wê derkbikin û wê li wê bihizirin. Ji wê gotin û têtînen weke ku wê weke ragihandinê wê werina berçav û wê weke di dîmen û rengê bîrhanînekê de wê bibê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dîmenekê de wê fahmbikê bê.

Di wê rewşê de wê, weke ku wê ji aliyekê ve wê xêva xabatî wê di wê çerçoveyê de wê xwe bigirê û wê ji wê û wê di dewama wê de wê weke ku wê bişiyarkirinên weke bibîrkirinê ku wê bikê re wê, bibê xwediyê rewşek xabatî.

Di awayekê de wê ziman wê, hertimî wê ji du allîyan ve wê pêwîstîya wê bi fahmkirinê wê hebê. Yek wê bi çerçoveya wê ya giştî û aliyê wê yê derveyî û hwd bi çerçove û têtînek darêjkî ku ew were fahmkirin. Aliyê din jî wê bi aliyên weke hundurê wê û têtînen weke wate, kirde, lêker û

hwd re wê, li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, mijare bi wê fahmkirinê û ankû weke bi şibandîne, biriqînê, derhanînê û hwd wê weke aliyna din ku em di çerçoveyek qatagoriyî a sêyem de ku wê karibin wê fahmbikin bin.

Di rewşên weke rewşên ku mirov wê weke xiyalan dibînê, wateyan weke di wê de zantbikê û bigirê, rewşên weke bi dîtînên di xwe de ên bi derûnî, û heta rewşên weke halusinasjonan û hwd jî wê weke hinek têtîngên di xwe de wê bi bingihêkê xêvî ku wê, bi hizirkirina di xwe de wê bibê bê. Di wan pêvajoyan de wê mejî wê weke ku wê têtîliya wê ya derve wê, qût bê. Wê di xwe de wê bihizirê. Wê çerçoveya ku ew di wê de wê, di xwe de wê, weke ku wê xwe li wê serwer bikê wê bi wê re wê di renekê û awayekê de wê weke ku wê bihizirê.

Di mijare fahmkirinên bi xwandînê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê ew bê ku wê, bi wan aliyên weke di xwe de wê bi hizirkirinê, xiyalkirinê û hwd re wê derkeve dervî wê çerçoveya metnên ku ew bixwênê bê. Wê di wê de wê girêdanên ku ew çêdikin wê d i wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin. Di xwandinekê de wê, di çerçoveya gotina fahmkirinê de wê, derketina dervî wê, bi têtîliyên bi bîrhanîn, darêjk, hizir, fahmkirinên din û hwd re ku wê were danin re wê bibê. Ev wê di wê rengê de wê weke rewşek ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wwê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Ji ber vê yekê têtîgihîştina xwandînê weke bi pêvajoyek çêker e. Hemî rêbazên xwendînê girîngiya ku xwandevan di dema xwendînê de encaman derdixe nas dikin da ku nivîs di dawiyê de bi wate bê. Ji ber vê yekê têtîgihîştina xwendînê mifteya bidestxistina zanîn, agahdarî an ezmûnan e li ber nivîsan. Ji bo ku mirov bikaribe fahm bike şertê pêşîn ew e ku mirov di dema xwendînê de şîrove bike, bihizire û encam bigire.

Di awayekê de wê, mijare xwandînê wê karibê derkeve li ser ya hizra nivîskar re? Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku ew bi morfolojikî wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Di mijare derhanênên weke bi encamî wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê bibê.

Di pêvajoya xwandinekê de wê têtîliyê komplike wê bi çerçoveya xêvê û bîrhanînên me yên ku ew weke bi zanîna berê û an ên wê demê ku me dervî wê girtina re jî wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê, di dîmenekê de wê ew têtîli wê çerçoveyek fahmkirin bi tûra fahmkirinê ku wê

çerçoveyê bikê bingih lê wê ji wê derbas bibê wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê, bibê.

Di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, giring wê xwe bide dîyarkirin. Di pêvajoya fahmkirinê de wê bi tûra ku ew dibê de wê, ew têngîna metnî wê, weke beşek ji wê ya ku ew bîrdikê wê di renekê de wê bi wê re wê bibê bê.

Di pêvajoyên hizirkirinê de wê hinek aliyên di zikhev de wê bi wê re ku ew dibin wê hebin. Minaq em hizir dikin û di dewama wê de wê em hîs dikin li ser wê ya ku me hizir kir re. Ew hîskirin wê weke dîmenekê din ê ku wê ji aliyekê din ve wê weke bi tûrek fahmkirinê a sentetikî ku ew wê bi wê re wê biafirênê wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê, di mijare xwandinê de wê, ev aliyê weke bi hîsî wê aliyekên din ê weke darazî û hwd wê karibê bide dîyarkirin. Minaq di xwandinekê de wê çawa wê were fahmkirin û ankû bi kijan aliyê de wê were fahmkirin wê hinek têngîn ku wê bi wê re wê di pêvajoya xwandinê de wê şîyarî li wan wê bibê û ew wê, di dîmenekê de wê, bingihê wê aliyê bi darazî ku em bi wê de diherikin di hizirkirin, xwandin û hwd wê, bi wê re wê, xwe bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê weke ku me li jor li çend deveran wê kirpend wê bi mijare fahmkirina xwandinê re wê fahmkirina ji dengê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li wê bihizirê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê bi wê re wê, bi mijare fahmkirina ji deng ku wê bibê wê di wê de wê kodkiriinên ku ew di wê de dibin wê weke fektorna giring wê di fahmkirina xwandinê de ku wê weyneke wê bileyizin bin. Di awayekê de wê di ya ku ew dixwênê de wê, herê bikê û ankû redbikê wê, di cih de wê, weyna wê têngîna dengî a bi hişmendiya fonolojikî wê di wê de wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bileyizê. Di hinek awayna de wê weke di awayekê ji xwe re û weke bi otomatikî' wê ew di rewş û awayekê de wê karibê wê bibê. Ew jî wê sedema wê ji aliyekê ve wê ew bê ku wê çawa ew salixkiriinên fonolojikî wê bi hişmendîya wê re wê mijare fahmkirina wê, xwandinê û fahma wê de wê derkevina li pêş bibin.

Di awayekê de wê, di her xwandinê de wê, bi têngînên weke bi fêrs, hîs û hêstîyarî û hwd wê girtin û derxistinên ji hundurî li serrû ku wê bi wê re wê bikin wê, bingihê wan aliyan jî wê bi wê re wê, di awayekê de wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku em dibêjin ew xwandina ku me kir bi me re tiştên nû dana bibîrkirin wê hinekê jî wê weke ku ev rewş wê bi

wê re wê di renekê de wê weke ku wê were berbîrê. Di wê rewşê de wê jî wê di renekê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di mijarew salixkirinên me yên bi hişmendiya fonolojîkî wê, di wê pêvajoya dîmenê morfolojîkî de wê weke aliyekê wê yê din wê li ser çerçove û rengên salixkirinên wê ku ew di xêva wê de bûna re wê, di dîmenekê de wê bibin. Ew dengên ku wê weke carna me baş girtiya û ji hinek aliyna ve weke ji me re bêwate wê were jî wê weke ku wê di levkirinekê de wê karibê ji xwe re wateyekê bibîne.

Di her xwandinê û fahmkirina wê de wê, mejî bi tûra wê ya ku ew temenê hizirkirinê diafirênê wê bixwezê ku ew ji aliyekê ve wê, têkiliyek bi salixkirinê ku wê di fahmkirina me de weke fahmkirinê, têngiştinê, lê têngiştinê û hwd ku wê xwe bide dîyarkirin wê di wê rewşê de wê bide dîyarkirin. Di dîmenê morfolojîkî de wê ev wê bi têkiliyên ku ew di nava hev de dibin û ji hinek aliyên ve jî wê di dîmenekê de wê weke bi dîmenên weke ku ew çawa wê di renekê de wê bi têkiliya ku ew didênê re wê wê were kirin. Di mijare fahmkirina morfolojiyê de wê ev wê di renekê de wê weke ku wê taqabûlî têngnek hilberînerî a morfolojîkî jî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bikê. Di nava tênginên dengî, wateyî, salixkirinên weke bi fahmkirinê, rewşî û hwd wê, cihêyîya nava wan bi wê fahmkirina wê re wê, kirina wê weke xosletekê morfolojîkî wê xwe bide dîyarkirin. Em di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê di hişmendiya de wê weke bi têngnek serwerîya bi wê xwe bide dîyarkirin.

Di mijare têngîna morfolojîkî de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê ku wê çawa ku wê bi gotinê wê di wê de wê kodkirinên ku ew dihên kirin û ew bi wê hanîna wê ya li ser ziman bê. Di wê temenê de wê di mijare xwandinê û fahma wê de wê, di renekê de wê, di wê de wê, levkirin û ahenge nava wê ku wê di meji de wê hebê wê di renekê de wê weke aliyekê wê çawa wê were fahmkirin û wê bi wê re wê ew xwandin wê were kirin wê karibê li wê were lê hizirkirin.

Minaq di mijare serwerîya mirov a di xwandinekê de wê di renekê de wê di gotinê de wê bi temenê wê yê fonolojîkî û hişmendiya wê û hwd re wê, salixkirinên ku ew mejî dikê û ew li wan serwer a wê bi wan re wê di renekê de wê weke ew wê bikê. Di wê temenê de wê jî di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di mijare xwandinekê de wê serwerîyek weke ya bi hêzî û an ne bi hêzî ku mirov wê bahsa wê bikê

wê di aslê xwe de wê di renekê de wê weke ku wê bi awayekê wê bi aliyekê weke wê aliyê ve jî wê girêdayê bê.

Di awayekê de wê di mijare morfolojiyê de wê di serî de wê aliyên ku wê di wê nûqteyê de wê karibin derkevina li pêş wê aliyê bi xwandinê bê. Û di dewama wê de wê bi aliyên wê yên weke yên din ku wê çawa wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, ji wê fahmkirina wê ya samantikî û hwd bê. Di wê temenê de wê di ya ku ew wê dixwênê de wê weke ku wê hem bi dengê wê yê dixwênê û hem jî bi fahmkirina wê ya ku ew dixwênê wê bi hev re wê di ahengekê de wê bi wê re wê di ahengekê weke levkirî de wê, ew wê bibê.

Di wê nûqteyê de wê, dema ku wê dixwênê wê, bigihijê wê xwandina ku ew di wê de wê weke salixkiriya bê. Wê di wê de wê, di wê rengê de wê, di dema xwandinê de wê, ji du aliyan ve wê dikarê wê mijare fahmkirinê wê dikarê wê hilde li dest. Yek wê ji aliyê wê fahmkirina ku ew di wê de weke fêrbûyî a di gotinê de weke ku ew bi kodkirinên wê re ku ew heya bê. Aliyê din jî wê weke bi aliyê bi fêrsên ji wê derhanînê û ankû gihiştina fahmkirinên dervî wê ku ew weke bi wê ve girêdayî bê. Di wê çerçoveyê de wê aliyê duyem wê hinekê jî wê weke aliyekê ku wê di fahmkirinê de wê weke ku wê bi azmûnên me ve wê girêdayî bê. Wê di wê temenê de wê di renekê de wê karibê wê didewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê a di rewşek xwandinê de wê, di wê temenê de wê, bi kodkirinên xwandinê wê di renekê de wê li ser wê têgîna 'fahmkirina hevbeş' re wê di renekê de wê weke ku wê bibê. Du kes wê, dema ku wê gotinekê wê bizanibin wê heman wateyê wê bidest bixin. Minaq wê dema ku wê gotinek weke bi navê «haspê» ku wê bahsa hasp bikê wê demê ku ew herdû wê bihîstin wê hasp wê di wê de wê were bira wan. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê were lê hizirkirn bê. Lê ji wê zêdetirî û weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê ku wê di wê temenê de wê azmûnên me yên bi hasp re wê di wê temenê de wê dema ku wê werina li bîrê wê bi kodkirinên weke bi dem û mekanê û serboriyên weke bibirîhanî û hwd re ku wê bibin wê ew wan jî wê di renekê de wê derxê li pêş û wê werênê li bîrê. Di wê temenê de wê, demê wê gotina hasp wê di wê temenê de wê di renekê de wê ji aliyekê ve wê bo wê weke aliyekê wê yê din wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê bi

wê re wê weke ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê rengê û awayê de wê fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, wê ji gotinê wê ghiştina fêrsên fahmkirinê ên weke dervî yên di wê de weke hatina kodkirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê bi têkiliyên ku ew weke bi girêdanê û hwd re wê bibin re wê bibê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê û awayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê û awayê de wê fahmbikê bê. Di mijare girêdanên morfolojikî de ku em bi wê li wê bihizirin wê diwê temenê û awayê de wê xwe bi wê re wê, di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Lê aliyekê din ê weke bi dîmenî jî wê, bi wê temenê wê girêdanê wê xwe bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin,

Minaq wê di wê temenê de wê dikarê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê rewşê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê, di wê rewşê de wê fahmbikê bê.

Di xwandinekê de wê dema ku em metnekê dixwênin wê bi wê re wê weke ku ew çendî ku ew bi fîzîkî ne dîyar jî bê wê weke bi fêrsek fahmkirinê wê armanek ku wê di wê de wê bi çî wê were fahmkirin û ankû wê bi wê xwandinê wê bigihijê çî fahmkiirnê wê di wê de wê xwe di rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê bi armanca xwandinê ku wê di wê de wê, di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Li vir wê dema ku wê di wê nûqteyê de wê bahsa têgîna armancê wê di wê nûqteyê de wê bi xwendinê re wê were kirin wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê têgîna armancê û di wê de wê weke ku wê bi fêrsek fahmkirinê wê bibê wê, ya ku wê bi fahmkirinê weke bi navaroka wê ku mirov wê li wê bigihijê de wê derkeve li pêş. Di wê nûqteyê de wê ev ali wê di fêrsa fahmkirinê de wê weke hinek aliyên ku wê di dewama hev de wê weke bi têgînek hiyararşiyî wê xwe di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Wê jî wê di rengê din de wê dikarê wê werlnê ser ziman ku wê têkiliya wê têgîna fêrsa bi armancê û ya navaroka wê fahmkirinê wê di wê nûqteyê de wê levkîrin û levnekîrin wê weke aliyekê din ê ku wê bi

wê têtîna fêrsa fahmkirinê re wê li wê bigihijê de. Di wê temenê de wê ev wê ji aliyekê ve wê bi dîmenekê demî re wê di rengekê de wê bi wê re wê bibê. Ji wê aliyê ve jî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwediyê wê temen û awayê fahmkirinê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Wekî din jî wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê a ji navarokê wê, di rengekê de wê, ya ku mirov wê weke armancê wê tefkir dikê wê bi wê re wê, di rengekê din de wê hinek fêrsên din ên fahmkirinê wê bi xwe re wê bide me. Weke ku wê di wê dema ku em li rast fahmkirina wê û wê ghiştina wê bi armancî wê weke ku em li wê dihizirin wê weke bi intibayek ku wê weke di mejiyê me de wê weke pêşizrekê wê weke ku ew wê di serê me de wê hebê û em bi wê ghiştinê û di nava wê de ya ku ew bi xwandinê li wê digihijê û hwd re wê levkirinekê wê bi wê re wê li wê bigihêjê. Di wê nûqtayê de wê ew aliyê wê yê din ê weke bi dîmenê wê fêrsa fahmkirî a di têtîna armancê de û dîmenê ku ew dihê fahmkirin ê di rewşa xwandinê û hwd de wê di wê temenê de wê weke du fêrsên ku mirov wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqtayê de wê, di rengekê de wê, ev ali wê weke du aliyên ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê li wê bigihijê û wê bi wê li wê bigihijê fahmkirinekê bê. Di awayekê de wê, di wê temenê de wê ti carî wê weke hev wê du tişt wê di rengekê, awayekê, demekê, mekanekê û hwd de wê nebin. Ber vê yekê wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman û wê bibêjê ku wê, di wê temenê de wê mijare salixkirinê me yên bi mijare wê levkirinê re wê bi morfolojikî wê weke aliyana ku mirov wê karibê wê, li ser wê fêrsa fahmkirinê wê bi serê xwe re wê li wê bihizirê bê. Di awayekê de wê, dema ku em li wê dihizirin wê aliyekê din jî wê di wê rengê û awayê de wê di mejiyê mirov de wê weke fêrsek fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê ew bê ku em, dema ku em minaq di dema zaroyekê a pêşî a pêşketina wê dihizirin ku ew wê çawa wê weke li derve wê weke di dîmenekê de wê girtî bê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, weke di wê rewşa fêrsên fahmkirinê ên di xwe de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê bijî. Di wê nûqtayê de wê ya ku em bi rakendî wê ji pêşyên xwe digirin di xwe de wê, di rengekê de wê di rewşek fîzîkî de wê weke heyinek sentezkirî bê û wê di wê temenê de wê karibê wê di rengekê de wê bi wê temenê fîzîkî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev wê, di wê rengekê de wê di dîmenekê de wê her dem wê çawa wê xwe di dema bûhûrîna li ya dema

berî xwe de wê bi sentezkirinekê wê bikê wê, di wê temenê de wê di rengê de wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Ew bûhûrîn û rewşa weke bi wê re heya wê, di rengê de wê, di wan rewşên weke yên fahmkirinê jî wê bi derfetî wê di awayekê de wê weke ji aliyekê ve wê hinekê wê weyneke wê weke ku wê bileyizin.

Di mijare morfolojîyê de wê, xêv û kodkirin

Di awayekê de wê morfoloji wê dema ku em bahsa wê bikin wê aliyekê wê yê giring wê bi mijare salixkirinên xêvî re wê hebê. Di wê temenê de wê dema ku wan aliyên wê hildina li dest wê bi temenekê fonolojikî wê di serî de wê fahmbikê û wê hilde li dest. Lê ji aliyekê din ve jî wê di dewama wê de wê çawa wê xwediyê rewşek fahmkirinê a ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê di wê nûqtayê de wê mijare salixkirinê a bi deng û têtîliya wê ya bi gotinê re wê di wê temenê de wê di rengê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di mijare kodkirinê de wê di rengê de wê çî wê weke ku wê di wê de wê, weke di xwe de wê barbikê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di şewa û awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di mijare hişmendiya morfolojikî de wê, têtîna deng û di dema axiftinê de wê, têtîna bi axiftinê a ku ew di wê de wê weke wê di wê rengê de ew hati qaydkirin wê di wê de wê di rengê de wê weke ku wê hebê.

Di mijare hişmendiya morfolojikî de wê dema ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê, çawa wê ji wê were biriqandin wê di rengê de wê, di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê were dîtin ku wê karibê wê li wê were lê hizirkirin. Di wê temenê de wê dema ku wê bi rêya weke şibandîna û ankû ji wê derhanîna wê fahmbikê wê bi têtîliyana fahmkirinê ên xêvî bi azmûnên din re ku wê di awayekê bi şîyarîyekê û derxistina bi wê a li hişkirinekê ku wê bikê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Minaq wê navê bi gotinê wê di rengê de wê girêdana bi têtîli a ku wê di wê temenê de wê bi wê kodkirina ku ew di wê de wê were kirin ve ku wê bibê wê hebê. Li ser wê temenê wê girêdanaka bi fahmkirinê a bi têtîna deng û karakter û di rengê din de weke bi aliyekê wê yê pêjn û dagerî û hwd re wê, di şewayekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Di mijare navekê de wê bi wê ji berê wê birkirinên ku wê bibin wê bi rêya wê kodkirinê wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Li ser wê temenê wê, dema ku em, di temenê wê de wê li têngîna fonemi bihizirin wê bi temenekê ku wê di nava xêvî a dema kin û ya demdirêj de ku wê were beşkirin wê karibê wê fahmbikê. Ya di dema xêvî a demdirêj wê li ser temenekê hatî di wê de girtin a weke ya fêrbûyî wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di temenê wê de jî wê bi pêvajoyên xêva dema kin ku wê weke xêvek xabatî jî wê karibê wê di wê temenê de wê pênasebikê wê di şewayekê de wê karibê wê fahmbikê bê. Xêva xabatî wê di renekê de wê weke demek û pêvajoyek xêvî a fahmkirinê ku wê di wê de wê bi pêvajoyên wê yên bûyinê û girtinê ên pirr ali re wê di şewayekê de wê karibê wê fahmbikê.

Ji temenê xêvî ê fonolojikî heta ku wê were dem û pêvajoya morfolojikî wê ji aliyekê ve wê, rewş û aliyên weke bi hêza têkilidaninê û hwd re wê, bi awayekê wê biafirin û ev wê weke pêvajoyek zêde komplike a fahmkirinê wê hem bo xêvê û hem bo fahmkirinê wê xwe di şewayekê de wê bide dîyarkirin. Hinek jî morfoloji wê çendî ku wê mirov nikaribê xêva demkort ji wê dûr bihizirê û wê bi wê re wê weke rewşek manipulakirinê a bi temenekê fahmkirinê jî ku mirov wê karibê wê fahmbikê jî lê di dewama wê de wê bi têngînek û temenekê bi xêva demdirêj ve girêdayî û girtinên wê yên bi fêrbûyî ve girêdayî wê ji aliyekê ve wê karibê weke pêvajoyek fahmkirinê jî wê hilde li dest û wê fahmbikê. Di dema morfolojikî de wê pêvajoyên ku ew di zikhev de ku wê bibin ên weke bi ortografikî weke bi hişmendîya dangan bê, di pêvajoyên weke gotinê wê, salixkirina wê bê, di pêvajoyên weke bo dengê 'rast' ku wê çawa wê di renekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê, were girtin, û di dewama wê de wê bi aliyên wê yên wateyê û navarokê û hwd ve wê girêdayî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê.

Li vir wê di mijare fahmkirina wê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê bide dîyarkirin. Wê jî di renekê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê çawa wê, weke aliyekê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Pêvajoyên salixkirin û girtinê wê weke pêvajoyek teknikî bê. Lê mijare bi kodkirinê wê ne weke pêvajoyek parvekirinê a ku mirov wê bi têngînek zimanî weke bi gotina pêşketina zimanî re wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê weke pêvajoyek ku

wê li ser temen û têtînek sentetikî a fahmkirinê bi rêgezên wê ku wê karibê wê kifşbikê wê, bi pêvajoyên xwandinê û hwd ve wê ji aliyekê ve jî wê girêdayî bê.

Di aslê xwe de wê pêvajoya ku mirov wê heta ku wê were dema xwandinê û hwd wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di mijare xwandinê de wê bingihê dengî bê û ankû wê ji aliyekê din ve wê weke aliyekê wê yê giring wê bi aliyên wê yên semantikî û hwd re wê, bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Xwandin wê weke têtîn û pêvajoyek têr a ku wê di wê temenê de wê ji hinek aliyên ve wê karibê wê hilde li dest bê. ALiyê pêşî wê bi têtîli û serwerîya xêva semantikî ve wê girêdayî wê dîmenekê pirralî ê bi xwandin û fahmkirina ji wê û bi wê di wê de wê hebê. Aliyê din wê bi hişmendîya dangan û hwd re wê li ser temenekê fonolojikî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê direngê de wê fahmbikê bê. Aliyê din jî wê di wê temenê de wê li ser bingihê hevoksazi û rêgezên wê û bi têtînen rêgezî ên weke bi watelêkirinê, kifşkirinê, û hwd re wê di şewayekê de wê bide dîyarkirin.

Minaq wê di rengekê de em dema ku em dengê bi karakterên ku ew li wan dihê kirin re wê, ji du aliyên ve wê pêşî wê têtîgihin. Aliyê pêşî wê bi wê rewşa dengî û wê fahmkirinê û rewşê ve wê girêdayî bê. Aliyê din jî wê bi rengê deng wê weke ku wê çawa û ji aliyê kê û çî ve wê were derhanîn bê. Di wê temenê de wê ev aliyên xêvî û ji hev cihêkirinê wê di wê de wê weke aliyên ku wê aktiv bin wê werina dîtin.

Mirov çendî ku wê di wê temenê de wê bi wan aliyên jî wê di wê fahmkirina wê de wê rabê jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe di şewayekê de wê bide dîyarkirin. Wê jî dikarê wê werênê ser ziman ku wê, meji wê di nava wê rewşê de wê nûqtayên şîyarîyê û weke bi kirpendinê û hwd wê cihê wê bikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê bikê ku ew bigihijê hevrastekê ku mirov wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê.

Di wê rewşê de wê, hişmendîya fonemenî, fonomen û bi têtînek funksiyonî hişmendîya tîpê û hwd wê, di wê rengê de wê derkeve li pêş. Di dengê wê de wê, ev kodkirinên ku ew di wê de hatina kirin wê ji aliyekê ve wê, dervî wê rewşa têtîliyên ku ew bi rewşa tîpan a bi hev re wê were kirin wê bi xêvî û strûktûra wê, a girtin û danagirtinê a di wê de ku wê werina kirin jî wê di rengekê de wê rewşek konsentreyî a di wê temenê de wê bi têtîliyî wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Di

çerçoveya têtîna zimanî de ku mirov wê werênê ser ziman wê bi aliyên weke bi hişmendiya li ser rê zimanî û fahmkirinê wê re bê, jêhatiyên zimanî ên bi pragmatikî û hwd bin û bi aliyê weke yên ku wê bi xuy û aliyên çandî û hwd wê lêkolîn bikin weke têtîna metalinguistikî û hwd re wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyê bi têtîli ku mirov wê karibê fahmbikê bin. Weke mijare xwandina bi dengên wê ya bi fahmkirinê jî wê di rengekê de wê bi mijare salixkirinê bi hişmendî ên dengî ve wê girêdayî wê xwediyê rewşek pirralî a bi fahmkirinê bê. Di wê çerçoveyê de wê çawa ku wê rewşa wateya gotinê wê rengê wateyê wê bide hevokê û hwd wê, di wê rengê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijarek weke ya xwandina bi dengî de wê, aliyên weke yênbî xêvî ên bi hiş re wê, aliyên weke di hiş de hiştinê û an jiberkirinê û hwd wê, di rengekê de wê bibin û wê bi wê re wê derkevina li pêş.

Di mijare bi kodkirinê a di gotinê de wê weke aliyê wê yê pêşî û girîng wê di wê de wê, hişmendiya dengê wê a fonolojikî wê weke ku wê bi wê re wê derkeve li pêş. Di gotinê de wê, di rengekê de wê dema ku em gotinê wê dihênina ser ziman em di wê de wê weke bi têtîliya wê ya semantikî re wê di temenekê morfolojikî de wê li wê dihizirin û wê di wê temenê de wê di morfolojiya gotinê de wê têtîliya aliyê fonemî û yê senmatikî wê di wê temenê de wê di wê de wê bi hev re wê, di rengekê de wê weke ku wê hebê.

Di wê çerçoveyê de wê ev herdû alî wê, di gotinê de wê, bigihijina hev. Di gotinekê de wê weke bi wateya wê û an kirdeya wê û qalibê wê weke bi karakter û darêjka ku wê bi wê re wê di wê de û an bi wê biafirê wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê.

Em di temenekê semantikî de ku em bibêjin em dema ku em gotinekê fahm dikin em bi rengekê hiş ê ku em di farqe wê de na û an em di hişê wê de na em bi wê re wê li wê dihizirin û wê di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê fahmdikin û wê dihênina ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin. Wî dema ku ez bahsa 'ziman' bikim ez dizanim ku ez bi gotina ziman re wê bahsa wê dikim. Di wê temenê de wê, di gotina ziman de wê, aliyên din ên weke bi kokî û salixkirinê din ên weke bi wateyî ku ez dikarin bi morfolojikî jî wê derhênim ezê di destpêkê de dibê ku ezê ne dihişê wan de bim. Di wê temenê de wê monstrebûyina di gotina ziman de wê bi wê re wê, di rengekê de wê têtîna wê bi wê re wê, bide, minaq ku 'zî'ya destpêkê wê cihê bikim wê bi têtînek wê weke têtînen weke bi qêrînê, jî

wê, zêdebûnê û hwd ku ew wê ji wan re wê bi awayên xwe yên din wê ji wan re wê weke bibê destpêk û an kok wê di wê rewşê de wê di mejî de wê bi wateyî wê karibê wê biafirênê. Yan jî aliyê din ên gotinê weke ‘..man’ ku ew wê, li wir mayinê, di cih de mayinê, di cih de sekinê û hwd wê, herî hindik wê weke hinek wateyên ku mirov mirov bi wê j iwê derhênê û wan bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê demê wê, di wê nûqteyê de wê encama ku wê derkeve li holê wê di têgînek morfolojikî de wê, di gotinê de wê wateyên din wê di wê de wê monstrebûyî wê di wê de wê hebin. Di wê temenê de em di wê temenê de wê demê rêgezên morfolojikî wê divê ku em hinekê li ser wan bihizirin û wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê û çerçoveyê de wê di dewama wê de wê li wê bihizirê. Ev rêgezê morfolojikî ê pêşî ku mirov wê kifşdikê wê bi me bide fahmkirin u em her gotina ku em wê fahmdikin em bi rengekê û wateyekê wê fahmdikin. Wê demê wê di gotinê de wê ew awayê wê tenê wê weke awayekê wê em di wê de wê dibînin. Lê em awayên wê yên din ên di wê de wê weke ku em wê nabînin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê kokî de wê li ser wê bisekinê û wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê pirsek din wê di serê mirov de wê karibê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê ew bê ku wê ya ku me weke bi gotinê em dibînin wê gotin wê teqez wê ne weke fahmkirina bi wê bi tenê bê. Wê demê wê wateya gotina kokê wê di wê nûqteyê de wê çi bê? Di wê temenê de wê di gotinê de wê karibê wê bahsa têgînek bi kokî were kirin? Di wê çerçoveyê de wê, mijare lêpîrsînên bi gotinê û her wusa aliyên wê yên din ên ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê didewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ev jî wê weke aliyek wê yê yê giring bê ku mirov wê didewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, dema ku me ya weke kokê wê hilda li dest wê di wê de wê hinek wate û têgînên din wê di wê rengê de wê weke ku wê di xwe de wê bihawênê. Wê demê wê, di wê temenê de wê ew yên ku ew di wê de hena wê weke kok bin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di awayekê de wê, di dewama wê de wê weke ku me di minaq ziman de wê, herî hindik wê dibînin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê çawa ku wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê, bi têgîna ‘zî’ û ‘manê’ re wê herî hindik wê weke aliyên ku em di wê

de wê kifşdikin bin. Di wê nûqteyê de wê, dema ku em 'm' ji pêşîya gotina 'man' rakin wê weke '..an' wê bimênê û wê bi wê re wê wateyên din jî wê bide me. Di wê temenê de wê di renekê de wê, weke aliyekê wê yê din ku em wê karibin li wê serwaxt bibin wê bi wê re wê di renekê de wê bide me.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê mijare fahmkirinê a bi gotinê wê di wê temenê de wê bi temenê wê û awayên wê yên ku em dikarin wê li wê bihizirin wê weke aliyekê wê yê giring wê xwediyê şewayekê fahmkirinê ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq ewê, ev aliyên bi samantikî ku em li wê dihizirin wê di renekê de wê li ser wateyên weke ku em dizanin re em li wê dihizirin. Di awayekê din de jî wê weke minaq en di gotina ziman de wê, tîpa dawiyê a 'n' bi 'm' r ewê bi gûharênin wê weke 'ziman' wê bide me û wê di wê temenê de wê wateyek weke ku em bi wê dizanin wê di serê me de wê nebê ku em wê bi wê re wê werênina ser ziman. Yan jî wê di renekê de wê wateyek din wê bi wê re wê biafirêninê ku em bi wê re wê werênina ser ziman. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê li wê bihizirê û wê kaeribê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê di morfolojiya gotinê de wê têtikiliya fonolojikî û semantikî wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di wê rengê de wê li wê bihizirê bê.

Di mijare têtîna fonolojikî û semantikî de wê ew ali wê bi wê re wê rûbide ku wê di wê temenê de wê, mijare têtikiliya semantikî a sentetikî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê li wê dihizirê û wê di awayekê levkirina bi wê re em digihijina wateyekê. Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê aliyekê wê gihiştinê wê bi azmûnê re bê. Aliyê din jî wê li ser girtinên me yên ku em di wê temenê de bi wan hena ji ber ve wê di fêrsekê de wê bi wê re wê xwediyê renekê fahmkirinê a ku mirov wê di dewama wê de bi wê re wê li wê bihizirê bê. Li ser têtîna fonolojikî re wê têtîha semantikî û an ya biwatelêkirin û fahmkirina ji wê weke têtînek sentetikî wê bimênê. Di wê temenê de wê demê wê awayên din ên weke di wê keliya bi gotinê weke li me bêwate hat jî wê ji wê derhanînekê û ankû lêkirinekê bi rene salixkirinê û hwd re wê karibê wê di reng û awayekê

de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê têkiliya nava fonolojiyê û semantikî bi temenekê xêvî û fêrsa fahmkirinê wê, weke aliyekê wê yê din ku mirov wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi hinek ali û awayên wê yên din wê fahmbikê bê. Di gotinê de wê fahmkirin wê, ya ku wê ji wê were derhanîn jî bê û ya ku wê bi wê were salixkirin jî bê di dîmenekê de wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov dikarê wê di şêwayekê de wê, temenekê azmûnî û bingihê wê yê di wê de ê heyî re wê fahmbikê.

Di mijare morfolojiyê de wê dema ku em li wê bihizirin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare têtîna gotinê û di wê de wê salixkirina wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, çawa wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bihizirê bê. Di rengekê de wê morfoloji wê bi gotinê ji wê derhanînê û an bi têkiliyekê wê fahmkirina wê bê.

Di awayekê de wê dema ku em di awayekê de wê, bi têtîna dema pêşketinê a zaroyê re wê li wê bihizirin wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê bi gotinê wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, di rengekê de wê, gotinê wê biafirênê bê. Di wê nûqteyê de wê têtîna afirandinê wê weke têtînek ku wê di wê rengê de wê li wê were lê hizirkirin bê. Di hinekê de wê, mijare morfolojiyê wê, bi têtîliyê wê ya bi têtîna rêzimanîyê ve wê girêdayî wê bi pêvekên wê yên weke li pêşî û dawî ku wê werina kirin re wê di wê temenê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di serî de wê di fêrbûnê de wê çî rêgez wê rê nîşandinê wê bidina dîyarkirin wê dema ku mirov wê hinekê li ser wê re wê li wê bihizirê wê, di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê mijare morfolojiyê wê di awayekê de wê karibê wê hinekê li wê fahmbikê bê.

Di nava fahmkirinên me de wê dema ku em gotinekê wê bikarbênin em bi wê re wê, di hizirin ku em çawa wê di rengekê de wê re wê di rengekê de wê fahmbikin. Di şêwayekê de wê pêvekên wê ku em bi wê re wê li wê di hizirin wê bi hesanî wê aliyên weke ku wê di wê de wê rengên din ên weke yên watelêkirinê ku wê bi xwe re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê dema ku wê, bi gotina 'pêşî' wê bibêjê wê rewşa pêşîyê ku wê bide dîyarkirin û an ku wê bi lê zêdekirina 'îyan' kir û bi rengê

weke 'pêşîyan' nivîsand wê di reng û awayekê din de wê weke ku wê di şewayekê de wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, wateyek din wê bide dîyarkirin. Yan jî em di wê temenê de wê dema ku em di pêşî 'pêş' û 'î' li wê zêde dikin û dibîjin 'pêşî' wê di wê temenê de wê bi wê re wê wateyek cihê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê rengê de wê di rêgezên morfolojikî ên fahmkirinê de wê ew bi wê re wê were dîtin û wê karibê were fahmkirin ku wê ji aliyekê ve wê bi yên hizrî û gotinî û hwd re wê di dîmenekê cihê de jî wê karibê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê di mijare gotinê de wê di wê temenê de wê, dema ku em bi rengên cihê wê gotinê wê fahmdikin em wê weke di wê gotinê de wê ew fahm û ankû wate ku em bi wê ji wê digirin weke ku ew 'ji xwe di wê de heyî' wê têgînekê û intibayekê wê bi fahmkirina me re wê di meji de wê bi me re wê di rengê de wê weke ku wê bide afirandin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê, dema ku em bi tefkirkirinekê wê aliyê semantikî wê ji wê dîrbikin wê demê wê çî wate wê karibê were dayin li gotinê? Di wê nûqtayê de wê di mijare gotinê de wê weke ku wê cihêbûnek di wê temenê de wê derkeve. Wê weke ku mirov wê ne di farqe wê de bê. Di wê nûqtayê de wê ew wê bi wê re wê karibê wê di rengê de wê were fahmkirin ku wê semantik wê di wê temenê de wê li ser wê rewşa afirandina fahmkirinê û dayina wê re wê di rengê de wê wek eku wê bibê. Di wê rewşê de wê mijare rewşa fahmkirina bi gotinê û fahmkirina wê di wê çerçoveyê de wê bi temenekê xêvî wê hebina semantikê bi têgîna wê di rengê de wê bi zêdeyî wê weke giringiyekê wê xwe bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê jî wê weke weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinên me yên weke bi têgîna lê têgihîştinê a gotinê wê bi wê re wê biafirênê.

Di wê nûqtayê de em li çî lê digihîjin û wê bi çî rengê û awayê wê fahmdikin? Di wê temenê de wê di awayekê de wê bi fahmkirina mijare semantikê wê ji du aliyên ve wê li wê bihizirê. Ji aliyekê ve wê bi aliyê salixkirinên wê yên bi hizrî ên ku ew bûna weke azmûnên me di rengê

de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Aliyê din jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare têtîna semantikî de wê ew wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê xwe bide dîyarkirin ku wê çawa wê di awayekê de wê, bibê. Ev jî wê di dewama wê de wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin ku wê di gotinê de wê weke rengekê fahmkirinê de wê bide dîyarkirin. Di têtînek morfolojikî de wê ku mirov bibêjê wê di têtîna gotinê de wê wê, di wê de wê bi kifşkirina têtîna wateyî a semantikî wê di wê temenê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di gotinê re bi ber wê têtîna wateyê ve di pêvajoyek hizirkirinê de mirov dibê. Ev pêvajoya hizirkirinê di gotinê de dibê û di wê de wê, element û ankû fenomenên weke deng, tîp, salixkirinên wan ên weke bi dîtbarî, qarakterî û dengî û hwd re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê hebin û wê were ser ziman. Ev ali wê di awayekê de wê di têtînek ku em dikin de wê weke hinek aliyên ku wê bi hev re wê di wê çerçoveyê de wê weke kombinyonekê de wê xwe bi hev re wê bidina dîyarkirin bin.

Wê jî di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman û wê fahmbikê ku wê mijare salixkirinên me yên weke bi têtîna gotinê wê, di wê rengê de wê, bi wê re wê, bi têtîliya bi hev re a gotin û semantikî wê di rengekê de wê bibê. Di wê temenê de wê, ji temen ve jî wê girêdanên fonolojikî û morfolojikî wê di wê temenê de wê karibin bi rehetî di wê temenê de ew werina kifşkirin.

Lê wê jî wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê li wê bihizirê wê di dema ku em tiştêkê weke bûjenê û hwd em wê salix dikin wê di wê temenê de wê, bi wê re wê çawa ew têtîliya semantikî wê bi gotinê û wê re wê were danin. Gotin di awayekê de wê di xwe de wê ji xwe bi salixkirina xwe ya bi azmûnên di xwe de re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê bê.

Wê jî wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê sr ziman ku wê mijare salixkirinên me yên bi gotinî wê di çerçoveya wê têtîna gotinê û kombinyonên wê û wê rewşa weke ya fîzîkî û an bûjenî û hwd re wê di rengekê de wê bi hev re wê di rengekê û awayekê de wê xwe bi wê re wê, di dewama wê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê dikarê wê li wê bihizirê ku wê di salixkirina wê, çerçoveya wê rewşê bi gotinê wê di wê çerçoveya wê salixkirina wê bi dengê, dîtîne û hwd re wê di wê têngîna samantikî a di gotinê de wê bi wê re wê di ahengekê de wê weke di levkirinek bi hişmendî de wê bikê. Di wê pêvajoyê de wê gelek aliyên wê yên ku mirov wê karibê di rengekê de bi wê re wan li wê bihizirê wê bibin. Ew jî wê d iwê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê di rengekê û awayekê de wan bi wê re li wê bihizirê û wê karibê fahmbikê bê.

Salixkirinên di nava gotinê û bûjenê a dervî me de wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, funksiyonên din wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Minaq wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê wê, weke mijare têkiliya fahmkirinê a ji gotinê bi wan aliyên wê di temenê fahmkirina wê û an weke bi hişkirina wê de ku em li wê dihizirin wê di wê rengê de wê, ew çawa wê were bi hişkirin di wê de û wê were fahmkirin wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê bi wê re wê hinekê li wê bihizirê bê.

Morfoloji û xêva xabatî

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare morfolojîyê xêva xabatê wê di wê temenê de wê di rengeê de wê dikarê wê hinek aliyên ve wê li ser wê bisekinê. Di aslê xwe de wê mijare xêva xabatê wê di wê çerçoveyê de wê bi encamên wê yên weke yên bi fahmkirinê, derhanîne û hwd re wê, di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê di ziman de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Xêva xabatê wê di rengekê de wê xosletên wê yên giring wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê xwe di wê de wê bide dîyarkirin ku wê bi temenekê fizyolojikî weke bi neronan re wê çawa wê, bi awayekê wê li wê were hizirkirin wê bibê. Di wê nûqtayê de wê bi pêvajoyên girtinê re wê gûharênên ku wê bibin wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Di awayekê de wê bi aktivasyonên ku ew dihên kirin re wê çawa wê di rengekê de wê di wê de wê pêşxistin wê di şewayekê de wê bibin wê weke ku mirov wê bi xabatên weke yê bi xabatên ku ew li ser wê dihên kirin re wê di rengekê de wê li wê werê lê hizirkirin.

Di awayekê de wê, heta roja me wê, xabatên ku ew dihên kirin wê di rengekê de wê bi temenê têgîna zanina newro-zanînê wê di çerçoveyek bi gotinên derûniyê û hwd re wê bi têtikiliyên bi hev re wê bi wê re wê, di rengekê de wê were dîtîn ku wê li wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê di rewşên weke bi xuyan û hwd re wê, mijare derûniyê wê di fahmkirinên weke di lêkolînên weke yên bi xêvî û morfolojikî û hwd de wê di fahmkirina wê de wê weke temenekê giring wê li wê werê nerîn û wê bi wê re wê, di şewayekê de wê were ji wê fahmkirin.

Di wê nûqtayê de wê hevgirtinên ku wê di temenê xêva xabatê de wê weke fektorên ku ew weyn dileyizin wê bi wê re wê bi têtikiliya wan a bi hev re wê di rengekê de wê bi wê re wê bê kirin ku ew were fahmkirin. Heta nûha di rengekê de wê lêkolînên ku ew di wê warê de wê werina kirin wê bi rewşên lêkolînên li ser meji re wê di awayekê de wê were dîtîn ku ew wê werina pêşxistin.

Di wê temenê de wê, di nava têgînên weke yên bi xuyî û hwd de wê were lê hizirkirin de wê heta roja me wê di mijare lêkolînên di wê warê de wê, bi xabatên ku ew dihên kirin re wê rewşên weke bi têtikiliya xêva xabatê re wê bi heyê, fêrbûnê, ji bîrkirin û an ji bîrnekirinê û hwd wê bi mijare xêvê re wê di rengekê de wê li wê were lê hizirkirin.

Di meji de wê sedemên ji bîrnekirinê wê tenê wê karibê bi rewşên weke daketina li mejiyê binî û hwd re wê were fahmkirin? Di wê temenê de wê dema ku ez li wê dihizirin wê weke ku wê hinek sedemên wê yên din wê weke ku wê hebin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, were dîtîn. Mejiyê mirov wê, bi qapasîteya wê re wê di rengekê de wê li gorî her rewşa fêrbûnê û asta wê xwediya wê sîyanê bê ku ew karibê xwe di rengekê de ew bi awa bikê û bide pêşxistin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Weke nîşanaka wê em dikarin pêvajoyên pêşketinê ên ji destpêka pêvajoyên hizirkirinê û heta roja me wê çawa wê di awayekê de wê bi wê re wê di şewayekê û rengekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di rengekê û awayekê de wê didewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê mijare siniran û hevgirtinên nava û an têtikiliya nava wan wê di wê de wê weyn ku ew bi wê bileyîzê wê hebê. Di wê nûqtayê de wê di mijare sînoran de wê aliyên ku ew şîyariyê û an xesasiyê diafirênin wê bi temenekê fîzîkî wê hinek aliyên wê hebin. Ev ali wê di mijare xêvî de wê weke ku wê karibê were kifşkirin di rengekê

de wê, di têkiliya wê şîyariya ku ew dikê de wê bi bi awayekê de wê ji aliyê slaixkirinê a weke bi hişkirinê ji xêvê û ya aliyê din wê bi hev re wê bi têkilidaninê re wê di renekê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin. Pêvajoyên pêşketinê ên bi girtina xêvê re wê di wê temenê de wê, di renekê de wê her rewşên ku ew dibin û qaydkirina wan re wê di renekê de wê bibê. Her girtinek ku ew carekê hat bi hat bi watekirin wê piştî wê temenê fahmkirinên ji wê werina derhanîn jî wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê biafirênê.

Di wê nûqteyê de wê aliyekê din jî wê dîtbariya bi nerînê ku wê di wê temenê de wê bibê. Dîtin wê weke têtînek ku em çendî wê weke rewşek fizîkî wê şîrovebikin jî wê salixkirina sînorê wê hinekê wê zor bê. Ev zorbûn wê weke rewşek di nava sînorê wê fahmkirina me ya bi hiş de wê xwe di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di renekê de wê bide dîyarkirin.

Di mijare hişmendiya xêvî a pirralî de wê dikarê wê bibêjê ku wê, di renekê de wê, xêv wê xwediyê rewşek xwe ya girtinê a bi hişkirinê a di xwe de a teybet bê. Wê di wê nûqteyê de wê di serî de wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê û aliyekê de wê bi wê re wê di renekê de wê fahmbikê û wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê mijare salixkirinê wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê ku em bi xêva fahmkirinê re wê di dewama wê de wê fahmbikê bê. Xêva fahmkirinê wê di derhanîna bi têtînekê a morfolojîkî de wê bingihê wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bide çêkirin.

Li vir wê direnekê de wê kiryarên me wê di renekê de wê di nava hizir û tevgerê û an xuyê de wê di bi kombinyonekê de wê bimeşin û herin. Em minaq em rewşa zaroyekê wê dema ku wê sozekê wê bide dê û bav ku ew tiştê bikê wê werênina ser ziman. Wê demê wê zaro wê di wê nûqteyê de wê, li ser wê nûqteyê de wê di wê de wê zaro wê di xwe de wê hoyandinekê wê çêbikê. Di wê hoyandinê de wê di renekê de wê zaro wê li wê bihizirê û wê di wê hizirkirina xwe de wê, bi wê re wê were dîtin ku wê çawa wê di xwe de wê karibê bigihijê rewşên aktiv bi wê re. Di wê nûqteyê de wê hizirkirinên zaro wê di wê rengê de wê, mejiyê zaro wê di wê de wê aktivitiyên ku wê bi wê re wê biafirênê wê bi xwe re wê werênê.

Di wê nûqteyê de wê, girêdanên rewşî wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê bide çêkirin. Bi wan girêdanan wê li wê kirina ku zaro peymankiriya

wê bikê. Di wê nûqteyê de wê ew wê weke rewşek hizrî wê xwe bi zaro re wê bide dîyarkirin. Lê ew wê zêdeyê wê bi aliyê hundurîn ve girêdayî wê bi hizirkirinên wê re wê kifşkirinên ku wê bibin wê di temenekê de wê zaro di hizirkirinên xwe û xêva xwe de wê bigihênê hinek razberiyên din ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê bikê.

Meji di rewşek hoyandi de wê weke ku wê bi zaro re wê were dîtin wê aktivasyona ku ew dikê wê bi wê re wê, pêvajoyek weke ya berhevkirina zaninan jî wê di rengekê de wê di xwe de wê biafirênê û ev wê hem bi hizirkirinên di mejî de bin û hem jî wê bi yên derve bi dîtinê ku ew bi wê re têkiliyê dênê wê bi wê ve girêdayî wê bibê. Lê di wê nûqteyê de wê weke ku wê were dîtin wê aliyê hundurîn wê zêdetirî wê di rewş û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê weke ku wê di rengekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Di mijare xêvê de wê dúbare wê hertimî wê aliyekê wan ê weke di xêvê de girtinê wê weke ku wê weynekê wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Lê jî wê zêdetirî wê bi wê ve girêdayî ku mirov wê werênê ser ziman wê her dúbare wê bi xwe re wê derxistinên li pêş bi girêdan û rewşên nû re wê karibê bibê. Ew wê, di wê temenê de wê rewşa dúbareyê wê weke di rewşek afrîner a ku wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê çawa wê bibê wê bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Wê jî wê bi wê re wê, di dewama wê de wê dikarê wê li wê bihizirê ku wê dúbare wê bi xwe re wê di dewama hev de wê weke rewşên ku ew wê di dewama hev de wê werin û wê weke ku wê di rengekê de mirov di felsefeya locke de wê dibînê wê bi têgînênê weke ku wê çawa wê ya pêşî wê ya piştî wê di rengekê de wê bi hişekê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê ber ku wê dúbare wê bi xwe re wê şîyariyên ku ew li ser temenê xêvê bi rê û awayên cihê dikê wê bi wê re wê ew wê di wê temenê de wê bikê û wê bide dîyarkirin.

Di her dengên ku em dikin de em di rengekê de wê di rengekê de wê weke di awayekê ku em wê bi hişbikin û an em wê bi hişnekin jî bê wê salix dikin. Di wê nûqteyê de wê di rewşa xêvê de wê bi temenekê morfolojikî ku mirov wê di çerçoveya pêvajoyên bûyina xêvê de wê li wê bihizirê wê mijare hişê wê dervî têgîna salixkirinê wê weke

fenomenekê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me yên ku em dikin bi xêvî de wê, di wê temenê de wê di dîmenekê fîzîkî de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin. Em di wê rewşê de bi wê re wê, di rengekê de wê fahmdikin ku wê ya ku me ew girt wê ew wê weke elementekê ku ew di xêvê de dibê wê di wê temenê de wê, weke bi rewşek hiş û hwd re wê bibê. Dervî hişê wê rewşa salixkirinê wê di wê temenê de wê weke rewşek cihê a salixkirinê bi awayên cihê ku wê bi wê re wê weke li wê were gihiştin li rewş û rengên din ên bi hiş. Di wê temenê de wê ev wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê, weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê fahmbikê ku wê çawa wê xwediyê rewşek giring a ku mirov wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare salixkirinê de wê di wê de wê hinek fektor û fenomenên dihên ên ku em weke bi rengê hişkirinê, şêwayê wê, aliyên weke bi mênê û hwd re wan ku em li wan bihizirin wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê di mijare fenomenek xêvî de wê weke di dîmenê rengekê hişkirinê de wê xwe di şêwayekê de wê bide dîyarkirin.

Di mijare salixkirinê de wê fektor û aliyên wê yên weke bi di awayekê de wê bi serê xwe weke bi têtînek razber bûyinê, di wê temenê de di xwe de wê weke têtîne bi kirde bûyî û hwd re wê di wê temenê de wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Lê wê jî wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê a bi fahmkirinê wê di wê temenê de wê bi awayên wê yên cihê re wê di wê temenê de wê xwebide dîyarkirin.

Di mijare dengê û awayekê de wê, bi wê re wê, di wê rengê de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê. Awayekê dengê ê fonolojikî de ku wê çendî wê weke heman deng wê bê derxistin wê karibê di xwe de bi hiş û rewşa ji wê fahmkirinê bi referansên cihê wê bide dîyarkirin. Di wê

temenê de wê di awayê deng de wê minaq wê awayê deng û rengê deng wê di wê nûqteyê de wê karibê xwe bide dîyarkirin. Awayê deng wê dema ku em bahsa wê dikin wê di rengê weke nizm û an bilind, zirav û an stûr, kin û an dirêj û hwd re wê, di rengekê de wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê. Di wê rengê de wê gelek awayên wê yên din ên ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Lê wê dema ku em bi têngîna rengê deng re wê werênê ser ziman wê dikarê wê di rengekê de ku wê çendî wê awayên dengî jî wê hilde li nava xwe lê wê cihê wê karibê xwe di rengekê de bide dîyarkirin. Minaq wê heman reng wê stûr derxistin û an zirev derxistina wê karibê were fahmkirin. Heman reng kin û an dirêj derxistina wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê. Heman deng wê karibê nimz û an bilind wê karibê wê fahmbikê. Ev wê weke aliyekê wê yê fonolojikî ku wê di morfolojiya gotinê de wê ji awayekê hilberîner û zêde giring wê xwe bi wê re wê ji temen ve ku wê bide dîyarkirin bê.

Di mijare gotinê de wê konstrayên weke dengdayina di gotinê û di wê de kirpendinên ku ew dibin de wê bi wê re wê, di rengekê de wê li ser wan aliyan re wê di rengekê de wê weke ku wê bibê. Minaq wê dema ku em bahsa dengê dikin wê, di wê temenê de wê hem bi awa û hem jî bi rengê wê re wê di gotinê de wê çawa wê hatibê kirpendin li wê dihizirin. Kirpendin wê di wê rengê de wê bi dengê tîpê ên di gotinê de û di awayên wê de wê weke bi gûharînên weke nizm û an bilind, kin û an dirêj, zirev û an stûr û hwd wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê rewşê de wê ev rewş wê, di awayekê de wê weke rewşên bi xêva dengê re û wê bi tîkiliya wê ya bi xêva semantikî û hwd re wê di dîmenekê û awayekê de wê weke ku wê bibê. Ber ku wê xêva semantikî a fahmkirinê wê li ser wan rewşên dengî û hwd re wê, salixkirinên ku ew wê bikê wê bi wê wateyê wê di wê temenê de wê bide wan. Di wê rengê de wê wate wê di gotinê de wê weke rewşek sentetikî a fahmkirinê wê di gotinê de wê bibê û wê di awayekê zimanî a çêkerî de wê karibê wê ji aliyekê ve jî wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de em dema ku em li gotinê dihizirin bi morfolojikî em ji aliyekê ve wê bi xêva semantikî a wateyê wê li wê bihizirin. Minaq wê dema ku wê, gotinek wê ji me re wê bi wate wê were wê alaqa û şîyarîya me wê li xwe wê çêbikê. An jî wê di wê de wê çî wê bi wateyê dihênê ser ziman û dide dîyarkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di

rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Kirpendinên me yên di gotinê de wê, di rengê de wê, di wê temenê de wê li ser wê re wê bi wateyê wê bibin. Em wê dema ku em axiftinekê dikin weke ku em bi hizirkirinê em gotinan li dûv xwe didina kişandin wê di fêsekê de wê xwe bi me re wê bidina dîyarkirin. Yanî wê di rengê de wê weke ku ew weke piştî hizirkirinê û hizrê ew dihên wê fêsekê bi fahmkirinê wê bidina me. Di dewama wê de wê dikarê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê di wê temenê de wê, çawa wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê û awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê dikarê werênê ser ziman ku wê di mijare xêva semantikî de wê, di dîyarkirinên wê de wê, têkiliya wê ya bi xêva qarakterkirinê ankû ya dengê û tîp û salixkirinên wê yên bi dengên cihê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê dikarê wê, fahmbikê ku wê di deng de wê fahmkirin û fahmkirin weke di gotinê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Lê li vir mirov dikarê li wê daxistinekê di wê temenê de wê bikê? Di aslê xwe de wê dema ku mirov wê li wê dimênê fahmkirinê wê li wê dinerê wê jî rewşa lê daxistinekê wê zêdetirî wê di rengê de wê weke bi derhanînê û di awayekê wê weke bi wê rewşa wê ya heyî re wê weke ku wê aliyekê û çerçoveyekê fahmkirinê wê weke ku wê bide me. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di mijare dîyariya semantikî di gotinê de wê, bi temenê wê yê xêvî wê hebê û wê ber vê yekê wê di wê de wê, bi girêdanên bi fahmkirinê ên din re wê di wê temenê de wê di gotinê de wê bi wê re wê bi aliyên din re wê karibê wê were lê hizirkirin. Lê bi hiş û fahmkiirina xwe re em di rewşek bijartinî de wê dikin. Ev jî wê dide dîyarkirin ku wê rewşa fahmkirinê wê bi wê re wê di awayekê de wê, minaq wê di wê ahenge wê fahmkirinê de wê çi wê were derxistin û an wê çi wê weke bi wê re wê di levkirinekê de wê bê kifşkirin û derxistin li pêş wê bi wê re wê ew wê were diyarkirin. Wê dema ku ez bahsa rewşek weke ya hewayê bikim û wê bikim bibîrbikim û bi wê ve girêdayî aliyên wê yên din ên weke xosletên wê kifşbikim wê

di wê temenê de wê bi wê re wê hişên ku wê weke bahsa tişteke din dikin wê newina li bîrê. Ew wê li şûn bîrê wê di awayekê de wê bimênin. Lê ew wê, ne weke ji bîrkirî bin. Wê di awayekê de wê di bîrkirinek li şûn wê de bin. Ev şîyarî wê bi temenê fizîkî a weke bi neronan û hwd re wê, di rengekê de wê, bibê. Wê, di wê nûqteyê de wê, bi wê re wê li ser ya ku em wê hiş dikin wê fêrsên me yên ku ew dikevina dewrê de wê, di wê çerçoveyê de wê xabatkirinekê wê bidina kirin.

Di têtîna morfolojikî de mijare salixkirinê

Di mijare morfolojiyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di serî de wê mijare deng û salixkirina wê bê. Di awayekê de wê di têtînekê de wê weke bi koka wê re wê li wê were lê hizirkirin bê. Ev mijare gotina kokê wê di wê de wê çawa wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmkirinê wê di wê nûqteyê de bi dahûrkirinê wê weke aliyekê ku mirov wê didewama wê de wê hinekê li ser wê bisekinê bê.

Wê jî di rengekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di mijare deng de wê mijare salixkirinê wê di wê nûqteyê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê derkeve li pêş. Li jor me hinekê wê hanî ser ziman. Lê li vir wê hinekê din di dewama wê de wê, di çerçoveya têtîna gotinê kirpendinê û hwd de wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê li ser wê bisekinê. Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê di dewama wê de wê fahmbikê wê, weke dengên ji hev di biriqîn û an bi ber hev ve di awayekê mêylî û herikinî de ku ew diçin wê di dewama wê de wê çawa wê, biriqandinekê di wê nûqteyê de wê bide çêkirin wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê di rengekê de wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê a bi fahmkirinê a dengê de wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi mijare hişmendiya wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê rewşê de wê, di rewşek dahûrî de wê weke ku wê rewşên dengê wê dema ku mirov wê ji rewşekê wê salixkirinê wê di rewşên din de wê, weke ku wê çî wê bi intibayî wê bide me wê, weke aliyekê ku wê di dewama wê de wê karibê were kifşkirin jî wê di mejî de wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê di wê temenê de wê, di nava têtîna morfolojikî de wê mijare dengê wê di rengekê de wê bi awayên wê yên ku ew bi wê re wê were lê hizirkirin re wê xwe di rengekê de wê weke heyinekê wê bide

dîyarkirin. Di mijare derkkirinên me de wê, bi beşên me yên meji ên weke hipocampus û hwd re wê di rengekê de wê, di çerçoveya fahmkirinên bi wê re jî wê di rengekê de wê bi wê ve girêdayî wê direngê de wê were dîtî ku wê li ser wê were sekin in.

Di wê çerçoveyê de wê heta roja me wê modelên fahmkirinê ên ku ew dihên pêşxistin wê di rengekê de wê, di fahmkirinên xwe de wê di wê şewayê de wê weke ku wê karibê fahmbikê wê bibin. Di awayekê de wê, di rengekê de wê mijare têtîninê xêvî ên weke hipokampusê wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê, di şewayekê de wê fahmbikê bê.

Morfoloji wê di rengekê de wê weke rêzimana gotinê jî wê di rengekê de wê dikarê wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Morfoloji wê di rengekê de wê dema ku em wê fahmbikin wê di serî de wê ji du aliyên ve wê bi hişmendiya wê re wê giring bê. Yek wê bi hebûna wê re wê, di temenekê morfemî de wê fahmkirina wê ya bi gotinê û hwd a bi serê xwe û an girêdayî û hwd bê. Aliyê din jî wê di nava hevokê de wê weyna ku ew wê bileyizê bê.

Di wê nûqteyê de wê dema ku em bahsa wê bikin wê demê wê di temenekê de em pêwîst in gotina morfolojiya sehan wê bikirpênin û wê, di dewama wê de wê hinekê wê bi wê çerçoveya wê re wê fahmbikin. Di awayekê de wê sehên me wê çawa wê xwediye rewşek morfolojiyê bin wê dema ku em hinekê wê bi mijare deng û dîtî û hwd re wê li wê bihizirin wê di wê temenê de wê bi têtîliya wan re wê, di rengekê de wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di rengekê de wê di gotinekê wê minaq wê bi deng û dîtî wê di şewayekê de wê bi çerçoveya wê bi qarakterkirinê wê û hwd re wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare têtîna salixkirinê morfolojiyê wê bi têtîninê weke têtî û an bi sehên têtî re wê li wê bihizirin wê di wê nûqteyê de wê ya ku me ji wê girtî wê bi dîmenê weke tahmê û hwd wê, di wê de wê weke xwediye fahmkirinekê bê. Di têtîna morfolojiyê de ku em bi wê bihizirin wê her têtî wê tahmek wê hebê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê, werênê ser ziman. Yan jî wê her deng wê bihîstinek wê hebê. An jî her dîtî wê nerînek wê hebê û hwd wê, karibê wê bi têtîna sehî wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê dema ku em bahsa têtîna morfolojiya xêvî wê bikin wê di wê nûqteyê de wê di wê temenê wê têtîna girtinê de wê weke bi têtî re 'tahmê', bi dengê re 'bihîstinê' û an bi dîtî re wê 'nerîne' û hwd

ku em li wê bihizirin wê di wê de wê, têtînek weke ya bi hişmendî wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin.

Di renekê de wê mirov wê di xêv de wê bigirê û wê berhev bikê. Wê dema ku wê ragihênê wê ji w berhevkirinan wê di renekê de wê bide çêkirin û wê werê û derxê li pêş. Di wê temenê de wê hîlbijartîniya xêvî û ankû ya morfolojikî wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê bi temenekê hişmendî wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di çerçoveya têtîna 'rêzîmaniya hilberînê' de wê dema ku wê, chomsky wê hizrên xwe wê werênê sr ziman wê di renekê de wê, lêpîrsînên xwe yên ku ew wê weke li ser temen û têtînek amûrî wê weke ya humboldt re ku wê bikê wê bi têtîha 'amûrên bi dawî bi awayekê bê dawî bikarhanîna wan' wê, di renekê de wê li ser şewayekê bi darêjkî ê qaraktêrîzekirina wê bisekinê.

Di wê temenê de wê bi wê re wê, ya ku wê chomsky wê li wê bihizirê wê, di gotinekê û an peyvekê de wê çawa wê, ji qatek wê bêdawî ku wê darêjk ji wê werina derhanîn û ew wê, di renekê de wê bi wê rengê wê were hilberandin wê di dîmenekê de wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê. Wê dema ku wê bahsa ziman wê were kirin wê bi xosletê zimên ên bingihîn re ku wê weke ziman 'bi awayekê bêdawî ku wê derkkirina di temenekê bi sînore de wê bide me' wê di dîmenekê de wê pênamebikin.

Di wê temenê de wê di nava têtîkiliya bidawî û bêdawitîyê de wê weke aliyekê ku wê di wê nûqteyê de wê were lêpîrsîn li ser gotinê re wê di wê temenê de wê werênê ser ziman wê bibê. Minaq wê dema ku wê bi gotinekê ew were ghiştin bi awayekê bêdawî ê gotinê û di her gotinê de wê sînorek wê weke ku wê hebê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê di dîmenekê û awayekê de wê, li wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê di demên berê de wê, çawa ku wê bi gotinê wê di renekê de wê, bi têtînek ferhengî wê gotin wê weke ya cihê ku ew li wê dibê wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di mijare salixkirinê de wê gotin wê di wê de wê weke têtînek bi ferhengî a di wê de wê, bi kûrbûnê wê di wê nûqteyê de ê bi wê re wê li wê hizirkirin. Mijare gotinê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke di wê de wê derketina li kifşkirinê wê bi temenekê wê di demên berê de jî wê li wê were lê hizirkirin. Weke têtînek bi dîmen wê, di wê rengê û dîmenekê de wê were salixkirin. Ev têtîna bi reng û dîmen di wê

temenê de wê di awayekê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê di gotinê de wê dema ku wê bi ferhengê wê li wê were lê hizirkirin wê di cihê wê yê ku ew li wê digirê û disekinê wê weke cih û awayekê ku wê bi wê re wê di awayekê de wê were kirin ku ew were pênasekirin. Di wê têngîna morfolojikî de wê mijare kûrbûnê wê di wê rewşa wê ya dîmenî û hwd de wê bi wê re wê, di renekê û awayekê de wê were lê hizirkirin. Dema ku em bahsa morfolojiyê wê bikin wê di wê nûqteyê de wê ji gotinê wê bi wê reng û dîmenê wê ji wê gihîştinê û têngihîştinê ku wê bikê wê weke devera ku wê li wê morfoloji wê bikeve dewrê de bê.

Di mijare gotinê de wê çawa wê ji qatikan wê pêkwere wê weke aliyekê wê yê din wê weke mijare morfolojiyê bê ku ew were fahmkîirn. Lê wê bi qatkitiya wê re wê, di tamiyekê de wê fahmkirina wê jî wê weke aliyekê wê yê ku wê, bi wê re wê li ser wê bisekinê û wê fahmbikê.

Di wê mijare hûrgilî û tamiya wê de wê di renekê de wê weke dîmenekê komplike ê morfolojikî ê di wê de ê kûrbûnê wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Di wê qatkên wê de wê salixkirinên bi darêjkî ên cihê wê werina kirin û wê di wê temenê de wê werê ser ziman.

Di nava mijare rêgezên morfolojikî de wê bi zêdeyê wê weke aliyekê wê yê giring wê weke ku wê hertimî wê pêwîst bê ku wê dervî wê rengê rêzîmaniya zimanî ku wê di renekê de wê di bi temenekê xêvî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê didewama wê de wê karibê wê li wê bihizirê ku wê, rêgezên fahmkirinê wê di wê nûqteyê de wê di mijare morfolojiyê de wê bi zêdeyî wê bi rewşa hizirkirinê a ji wê derhanênê a bi rêgezên hizirî ve wê hinekê wê girêdayî bê.

Di awayekê de wê dema ku em di wê mijare kûrahiya wê de wê hildina li dest wê, di renekê de wê weke bi têngînek gelemperî a bi wê kûrahiyê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê wê di dîmenekê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê di gotinê de wê di wê rengê de wê dema ku wê were ser ziman wê, di şewayekê de wê çawa wê xwediyê rewşek fahmkirinekê bê wê hertimî wê bi awayekê wê ji temen ve wê were lê hizirkirin. Minaq wê dema ku em bahsa têngînek bi gotinê dikin wê di renekê de wê dema ku em weke bi gotina 'numinêrîya zêhnî' re wê di renekê de wê

werênina ser ziman wê di wê nûqteyê de wê di nava gotinê û ya ku ew di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, di rengê de ku wê çawa wê were fahmkirin û wê were ser ziman wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi temenekê xêvî wê karibê wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê, aliyê gotinê ê semantikî wê hertimî wê weke aliyekê ku wê di wê çerçoveya rêzimanî de wê reng û awa wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bideyê û wê ji aliyê din ve jî ku wê weke rewşek bi nakok wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin wê bikê ku ew ji wê xwe bide derbaskirin. Di wê nûqteyê de wê di nava wê giştîyê de wê têgînên weke dihên salixkirin û girêdanên wan bi aliyên din ên bi fêrsên fahmkirinê û hwd re wê di dîmenekê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê aliyê fahmkirinê û aliyê gotinê wê di nava hev de wê bi kombasyonên ku ew didin çêkirin wê di rengê de wê bi wê re wê, di rengê de wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê di nava mijare fahmkirinê de wê aliyên weke ku ew dibînin û yên ku ew wê weke bi nûminêrîyên wê yên di gotina ziman de ku ew wê werênê ser ziman wê di wê nûqteyê de wê weke aliyên ku ew wê bi wê re wê biaxifê.

Carna dibê ku ev intiba gelek caran wê bi me re wê çê bibê ku em dema ku em tiştê dihênina ser ziman ji wan yên ku em dervî xwe dibînin de wê, bi gotinê dikin û wê dihênina ser ziman wê ew hisiyet wê bi me re wê çê bibê ku wê ya bi gotinê ku ew dihê ser ziman û ya ku ew dervî wê hanîna ser ziman a dervî me ku ew heya wê weke ku ew bi hebûna xwe wê di wê temenê de wê hertimî wê di têgîneke duitiyî de wê di rengê de wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de em wê têgîna xwe ya bi êzîtîya xwe re wê li wê dihizirin û em ya ku me fahmkiriya em wê tefkirê dikin ku me ew dîtîya û salixkiriya û em wê êdî wê dizanin. Di wê temenê de em êdî dikarin wê werênina ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê di şewayekê û awayekê de ku wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê me wê, dervî ya ku em wê derkê dikin wê weke ‘heynekê’ wê bi me re wê bibin û em di wê de wê, di rengê de wê dervî wê êdî bi wê di xwe de wê bi girêdanên wê yên din wê bi xosletên sentetikî wê di rengê de wê weke ku ew bi wê re wê dihizirin û wê dihênina ser ziman. Ew ya ku ew wê, weke ku me weke ya derve wê hizirkiriya wê di rengê de wê, bi awayên ku em wê salixê dikin wê carna wê intibayê wê

bide me ku ew wê weke ji ya ku em wê dihizirin wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê cihê bikin wê di awayekê û rengê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê li wê bihizirin bin.

Di awayekê de wê di mijarên sehî ên weke bi dîtînî, bihistinî, têjkinî û hwd de wê, numinêrîyên ku em wê dikin wê direngê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê bi wê re wê fahmbikin.

Wê di wê nûqteyê de wê, mijare ya weke derkên me û ya heyî wê di rengê de wê hertimî wê di nava duitiyekê de wê di fahmkirinê de wê xwe di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare wateyê û li wê ghiştinê de wê di wê temenê de wê bi wê re wê di nava ya giştî a hundurîn de wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di rengê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Wê jî wê di rengê de wê dikarê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me wê di wê temenê de wê di awayekê de wê, xwe bi wê re wê, bi aliyên me yên hundurîn û fahmkirin me û xosletên bi çêkeriyê û hwd re wê di rengê de wê bide dîyarkirin. Di mijare afirandinên me yên bi gotinî û an hevokî û hwd de wê ev ali wê weke aliyekê wê yê sentetîkî wê xwe di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Fahmkirinek gotinî û an hevokî wê hertimî wê ji sê hevgirtinên wê yên giring ên weke fonoloji, morfoloji û hevoksaziyê û an sintaksê û hwd wê pêkwere û wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê di rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têngîna zanina wateyê de wê di rengê de wê dikarê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di mijare gotinê û an hevok de wê gotin wê dema ku wê were salixkirin wê bi ya hundurîn û têngîliya wê ya derve re wê, di rengê de wê, bi wê re wê, bi ahengekê wê têngildanina wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê ew wê bikê û wê karibê wê di rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê di wê temenê de wê di rengê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giirng bê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, rewşa dihê dîtîn wê,

di mijare li wê afirandina hevokekê de wê bi rewşa tawandina gotinê a di hevokê de bê, girêdanên bi wê re rewşên weke ji yekê li ya din bûhûrîneriya weke bi pirrî û hwd bê wê di wê temenê de wê, dîyarkirinek wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Lê ew dîyarkirin wê piştî ji wê bi girtinê û sentetikbûna wê dîmenê wê re wê, piştî wê weke aliyekê wê yê din wê êdî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Bi temenekê xêvî wê dema ku em derkkirinekê digirin wê bi awayê wê û rengên wê re wê digirin. Ev wê di wê temenê de wê bi wan herdû aliyên wê di ziman de wê, weyekê wê bi wê re wê bileyizê. Lê di awayekê de wê hertimî wê ya ku em bi wê dihizirin ku ew ji kûrahiya me ku wê çendî wê weke xwediyê bê sînoriyekê jî bê lê wê ji aliyekê din ve wê weke ku wê bi ya ku ew deervî me ve heya wê bi wê ve wê ji aliyekê ve wê weke girêdanîyek wê ya diyarker wê hebê. Minaq wê di gotinê de wê, salixkirina rengê wê çawa wê karibê bikê. Em awayê wê weke bi rengên dizaynî, darêjkî û hwd wê dikarin wê bikin. Lê ya weke reng weke zer, sor, reş, sipî û hwd wê weke aliyên ku ew di gotinê de wê tenê û tenê wê bi dîmenê dîtbar ên ku ew hena ve wê girêdayî wê karibê wê di rengekê de wê di wê de wê salixbikê û wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, dema ku em wan aliyên bi wê dihizirin wê ji aliyekê din ve jî wê hertimî wê ziman wê weke ne bi têriyekê wê fêrsekê jî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê karibê bi xwe re ew bide me. Di wê temenê de wê, dema ku em gotina reş wê bi rengê reş dihênina ser ziman, wê dema ku em rengê sor bi gotina sor dibênin û dihênina ser ziman û an rengê sipî bi gotina sipî wê salix dikin û wê dihêninna ser ziman wê di wê temenê de wê dîsa wê weynek xêvî a bi xêva sehên me û rêya wan wê di rengekê de wê kombinyona di nava dîtbariyê û wê rengê hizirkirinê weke bi girtinê û hwd re wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Em di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê salix dikin. Lê wê dema ku em wê salix dikin wê dîmenê bi gotinê ê ku ew di wê de wê bi wê salixkirinê wê bibê wê hertimî wê weke ku wê pêwîstîyek wê bi wê rengê salixkirinê a di nava ya weke deervî wê bi reng û awayê wê heyî û ya ku ew dibê re wê pêwîst bê ku ew hebê. Di wê temenê de wê bi gotinek di jîyanê de ku wê were ser ziman ku em bi wê re wê werênina ser ziman wê di rengekê de wê pêwîstîya dîtina gotinê a wê tiştê wê bi wê hebê re wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê dema ku ew dîmenê bi reng ê weke reş, sor û sipî û hwd nebê wê demê em bi wê navê rengî ku em wê dihênina ser ziman em wê çawa wê di wê de wê salixbikin? Di wê temenê de wê weke dîmenekê azmûnî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê çerçoveya fahmkirinê re wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên bi mijare rengê wê weke bi gotinê û wê pênasekirina wê û wê bi wê êdfî wê hanîna ser ziman wê ev dîmenê wê yê fahmkirinê ê weke 'hev dîtina wan a hev' di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihiziribê. Wê jî wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman û wê fahmbikê bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê xwe wê bi wê re wê bide dîyarkirin wê mijare gotinê wê di rengekê de wê weke dagerekê wê di rengê de wê bi wê hanîna ser ziman wê bi pêjnî wê xwe bide dîyarkirin.

Di salixkirinên me yên bi gotinî de wê, di rengekê de wê weke aliyên me yên bi azmûnî bê. Minaq me ji reng dest pêkir û hanî ser ziman. Em ji wê bidina domandin. Wê demê wê di wê temenê de wê dema ku em rengekê dibînin wê di nava rewşek û gelek heyîn û dibê ku wê vi gelek rengên din û rewşên din ên li dorê û bi wê re wê bê dîtin. Di wê temenê de wê dema ku ew reng wê were derkkirin bi rêya sehên me wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, bi wan aliyên din re wê weke bi girêdanekê wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ew wê weke aliyên ku em rengê di çi rewşê û awayê de wê fahmdikin wê bi wê re wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê, fahmdikin wê bi wê bê. Ji aliyekê din ve jî wê ji aliyê gotinê ve em dikin wê hertimî wê mijare gotinê wê, weke çawa wê bi têrîyekê ku ew wê dihênê ser ziman wê bi wê salixbikin. Wê di wê temenê de em bi wê dîtbarîyê û wê hizirkirin û kombinyona nava dîtin û dengê û hwd bi gotinê re wê, di wê temenê de wê levkirinê wê bi wê re wê dikin û wê, kombinyonê wê di xêvê de wê xêv dikin. Piştî wê dema ku me ew gotin wê bibîrker wê ew rewş hemû wê bi wê re wê were li bîrê. Di wê nûqtayê de wê gotin ji gotinekê zêdetirî wê weke rewşek mifteyî ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di

rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikin.

Lê wê jî wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênina ser ziman wê xwediyê rengê fahmkirinê ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di mijare fahmkirinên me de wê, di wê temenê de wê bi temenekê gotinê wê di rewşên wê yên ku ew ji wê dihê derkkirin re wê, di wê rewşê de wê kombinyonek ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de wê, di nava rewşa heyî a dervî me, ya di gotinê de wê weke dihê salixkirin û ya di xêvê de ew dihê bicihkirin bi dîtin û hwd wê, di wê temenê de wê, weke ahengek wê hebê. Wekî din wê li ser ziman re wê, di gotinê de wê, bi aliyên wê yên fonolojikî, morfolojikî û semantikî û hwd wê li ser wê temenê wê bi awayekê din ê bi girêdanên hişmendî wê bi heman rengê wê weke bi dîmenekê din ê ku mirov wê fahmbikê wê di dewama wê de wê xwe bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me yên bi gotinê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare morfolojiyê de wê gotin wê ji awayekê wê weke ji sê hevgerinên ku ew bi wê re dibê wê biafirê. Ev hersê ali wê weke fonoloji, morfoloji û semantikî bê. An jî wê di wê temenê de wê bi tîkiliya aliyê hiş re wê di rengê de wê bi wê re wê karibê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê, di rengê de wê weke ku em li wê bihizirin bin. Di awayekê de wê di xosletên wê yên wê yên weke morfo-hevoksazi wê di şewayekê de wê wateya wê çawa bê wê di rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di nava wan hersê aliyan de wê bi aliyên weke hundûrîn pêşî û paşî wê bi rewşa gotinê re wê di rengê de wê bi wê re wê hebê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê bê.

Di gotinê de wê, di rengê de wê, rewşek komplike wê di wê nûqteyê de wê, li ser rewşa wê ya salixkirî û di hevoksaziyê de ku wê xwe bi wê re wê di rengê de wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê bibê. Morfoloji wê di awayekê din de jî wê li ser dîmenekê teybet ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Me li jor bahsa tîgîna fonolojîyê, morfolojîyê û semnatikê wê kir. Ev hersê ali wê weke aliyna

ku wê di hevokê de wê, di rewşa fahmkirina bi gotinê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weyn wê bileyizê. Wê di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê di gotinê de wê bi aliyên wê yên sehî wê bi wan aliyên wê re wê di ahengekê de wê weke aliyekê ku mirov wê karibê wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi aliyê sehî ku mirov wê bibêjê wê aliyên weke deng, dîtin û salixkirina bi hiş û an wateyê û hwd re wê weke sê aliyên wê yên din ku wê di wê temenê de wê weke aliyana ku wê di gotinê de wê xwe bidina dîyarkirin bin.

Di mijare deng de wê, salixkirina wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê, di wê temenê de wê di gotinê de wê bi dîtinê wê bi qarakterên ku ew dibin re wê were lê hoyandin. Di wê hoyandinê de wê kombinyona nava qarakter û dengê de wê bibê. Lê di wê rewşê de wê rewşa dîtinê jî wê karibê li wê zêde bibê. Di rewşa deng û gotinê de wê, dema ku em weke li jor wê bahsa wê dikin ku wê çawa wê di nava qarakterê û dengê de wê hoyandin wê bibê di reşek hiş de wê ew ew hoyandiin wê di wê temenê de wê bi di temenê qarakterê de wê karibê bi du aliyana weke bi sekî wê xwe bide dîyarkirin. Yan bi dîtinekê ku ew wê di wê temenê de wê temenê wê hoyandinê wê biafirênê. Yan jî wê di renekê de wê bi dengekê wê weke ku wê di awayê wê de wê ew wê, dervî wê di şêwayekê de wê hoyandinê wê bi wê re wê biafirênê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê û şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Di mijare têgîna morfolojiyê de wê dema ku em li ser têgîna wateyê re wê di renekê de wê bi wê re wê di hizirinê de wê di şêwayekê de wê çawa wê, bi wê re wê were gihiştin li wateyê. Em dema ku wê, dema ku di kurdî de wê gotina 'gaemêş'ê wê li berçav bigrin. Gameş wê weke sawalekê ya. Di wê nûqtayê de wê, di gotinê de wê bi hev girtinê weke bi dengî wê, bi gotina gameşê û dengên wê re wê di renekê de wê biafirênê. Lê wê di wê nûqtayê de wê weke gameşekê ku wê bi wê re wê were ser ziman wê, çawa wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Gameş wê weke sawalek 'gir' bê. Wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê û awayekê de wê li wê bihizirê.

Di awayekê de jî wê di gotinê de wê bi girtinê wê di renekê de wê hertimî wê, diawayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi azmûnkirina wê ve wê girêdayî bê. Wê dema ku em bi azmûnkirina wê bi gotina gamêşê wê sawala gir wê azmûn dikin em bi wê re wê êdî wê gamêşê wê salix dikin. Di wê temenê de wê weke sawalek gir wê gamêş bibê. An kû wê girgameşek wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bibê.

Di awayekê de wê, dema ku me weke girgameşekê wê hanî ser ziman wê di wê temenê de wê têtînek din a azmûnî wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê di fahmkirinê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê têtînekê de wê bi fahmkirinê wê 'weke wê gir' wê di wê temenê de wê weke fêsek fahmkirinê wê bi xwe re wê bide me. Gotina 'girgamêşekê' wê li vir wê di destpêkê de wê ji du aliyan ve wê wateyekê wê bide me. Wateya pêşî wê di wê de wê, weke têtînek morfolojî a gamêşê bê ku wê di wê de wê bahsa gayekê weke gameşêkê wê bikê. Ji aliyekê din ve jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê bi wê re wê mijare salixkirinê wê di têtîna gamêşê de wê 'weke wê' di renekê de wê bide me. Di wê temenê de wê ev wê weke wê têtînek weke ya ku em di renekê de wê weke bi gotinê û ya weke bi cism û an bûjenî û an fîzîkî wê hebê wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikin û wê werêninê ser ziman.

Ev têtîna girbûnê wê ne weke têtînek girgamêşê ku wê di têtînek weke wê kirinekê wê werênê ser ziman. Di gotina pêşî de wê ji wê weke wê kirinekê zêdetirî wê şibandinekê wê bi têtînî wê bi xwe re wê bide me. Di mijare şibandinê de wê dema ku em gotinê li wê bihizirin wê ew wê bi wê re wê di renekê de wê were fahmkirin ku wê çawa wê, weke wê bê wê were ser ziman. Lê şibandin wê di wê de wê weke ku wê fêsek fahmkirinê wê bi wê re wê bêtî ser ziman. Wê di wê weke wê de wê, di kirdeya wê 'weke wê' de wê weke wê gir' wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di gotina weke girgameşekê de wê, di wê temenê de wê di renekê de wê wateyek ku ew wê di wê temenê de wê bi wê têtîna şibandinê wê bi wê re wê, di şewayekê û renekê de ku wê xwe bide dîyarkirin wê bibê. Di awayekê de wê, di wê nûqteyê de wê gamêş wê, li serê wê hatina gotina gir' weke ku ew wê bi wê re wê weke pênasibikê di şibandinê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama

wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê fahmbikin.

Wê jî di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di wê wê di gotina gir weke gamekê de wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê, wê demê wê gotina 'girgamêş' wê di renekê de wê weke rewşek şibandinê a bi gotinî û kirdeyî ku wê di temenê wê şibandinê de wê wateya wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê were lê hizirkirin.

Di wê nûqteyê de wê, di wê temenê de wê, minaq wê di kurdî de wê pêvekên dawî ên weke 'î' û 'ê' wê di renekê de wê rengê weke 'nêr' û an 'mê' wê di şewayekê de wê bi gotinê wê bidina gotinê. Wê dema ku wê 'î' wê were dawîyê wê di wê temenê de wê nêrtiyekê wê di gotinê de wê bi wê re wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê bi gotina girgameş'ê ku em wê li wê bihizirin wê di wê temenî de wê bi rengê weke 'girgameêşî' wê di wê temenê de wê, weke nêrtiyekê wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Wê di rengê weke 'girgameşê' wê were ser ziman wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê bi wê re wê, 'mê'tiyekê wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Lê bi pêveka 'ê' re wê jî têtînek 'mê'tiyekê wê zêdetirî wê di renekê de wê weke di herikin û girêdanê a di dewama wê de wê bi ber pêş ve ku wê berê wê bidiyê wê di şewayekê de wê hinek fêrseyên fahmkirinê ên bi gotinê re jî wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Di wê rengê de wê ev wê bi wê re wê weke aliyên wê yên din bin ku em wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê dema ku em li gotinê dinerin wê di renekê de wê di rewşa rêzinek morfolojikî de bê û an wê di wê temenê de wê bi wê watelêdayina wê de wê, di renekê de wê bi wê re wê di ahengekê de wê çawa wê xwe bide dîyarkirin.

Lê ev rewş û rengê wê weke bi gotinekê wê dikarê wê li wê bihizirê û weke encamê li wê bigihijê wê karibê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê li wê bihizirê wê di dewama wê de wê bi wê re wê xwediyê renekê fahmkirinê bê. Ew jî ew wê, bi wê re wê karibê were fahmkirin ku wê jî gotinê li gotinê wê carna wê karibê ew cihêbûn xwe bi wê re di reng û awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, di mijare têtîna morfemi de wê, di renekê de wê, dema ku wê, bi wê re wê were têkilidanîn wê, di wê temenê de wê di rêzina wê de wê di şewayekê de wê aliyên wê bi wê rewşa wê ya gûharînê ku wê xwe bidina dîyarkirin wê hebin.

Tabî wê di wê nûqtayê de wê di mijare morfolojîyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê rewşa rêzina nava têtînên weke morfolojîyê, fonoloji û semantikê wê weke aliyekê wê yê giring wê di mijare fahmkirinê de wê weke bi aliyekê giring wê hin bi hin wê karibê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di mijare rewşa têtîna semantikî de wê weke aliyekê wê yê ku em, weke hinekê li jor wê li ser wê sekin in wê di şêwayekê rêzina wê de wê, li ser têtîna wateyê û rêzina wê re wê bûyina wê weke aliyekê wê yê ku wê, xwe bide dîyarkirin bê.

Di mijare têtîna kirdeyî a lêkerî de wê, di gotinê de wê, dema ku em di nava hevokê de wê salix dikin wê, di rengekê de wê çawa wê, di wê rengê de wê lêker wê hem di xwe de wê rewşek funksiyonî wê bide dîyarkirin û hem jî wê ji aliyekê din ve jî wê weke rewşek dîyarkirinê wê di şêwayekê de wê bide dîyarkirin. Ev wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku em dikarin wê di wê temenê de wê li wê bihizirin û wê kkaribin wê di şêwayekê û rengekê de wê weke li wê bihizirin bin.

Di wê nûqtayê de wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarin wê li wê bihizirin ku wê di mijare gotinê de wê, rêzinên li dûv hev wê di rengekê morfemî de wê bi wê re wê, dîyariya wan jî wê weke ku wê, dîmenê ku em di hevokê de wê dibînin wê bibê. Lê ya di gotinê de wê bi konstansên wê re wê hinekê cihêbûnên wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê kaeribê wê di wê temenê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê.

Di gotinek weke 'têgihîştinê' û an 'lêgihîştinê' de wê di wê de wê bi morfemî wê ji 'tê' ji 'lê' jî wê herikinek bi ber ya din de wê bi xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê ya ku di gihîştinê de wê, bi morfema gihîştinê wê weke ya têtîgihîştinê ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din em dikarin wê werênina ser ziman ku wê, dema ku em dahûrkirina gotinên weke 'têgihîştinê' û 'lêgihîştinê' bikin wê di wê temenê de wê di herdûyan de jî wê di rengekê de wê, weke gihîştin wê li dawiyê weke gotinekê ku ew dibê wê, di rengekê de wê di dîmenekê de wê weke heman şêwayê wateyê wê bi xwe re wê bide me. Lê di wê şêwayê wateyê de wê çî wê were fahmkirin ew wê karibê

weke aliyên din ên bi salixkirinê ên piştê li ser wê re ku wê weke aliyên ku ew were fahmkirin bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwediyê wê çerçoveya wê ya fahmkirinê a ku mirov wê karibê wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê bê.

Wê jî wê werênê ser ziman ku wê, di morfema gotina 'têgihîştinê' û 'lêgihîştinê' de jî wê di wê rengê de wê xwediyê hinek morfemên sifirî wê gihîştin wê di gotinê de wê xwe di rengekê de wê weke bi dîmenê tamiyekê de wê bi de dîyarkirin. Li ser têtîna kirpendinê re wê hem 'tê' jî û hem 'lê' jî wê di rengekê de wê weke li şûn dihên û wê di wê temenê de wê weke têtînen ku ew wê weke lê zêde dibin û an di wê temenê de di wê de weke tiştêkê dîyar û an ne dîyar ku wê di wê de wê werênina ser ziman wê dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê, di têtîna 'tê' û 'lê' de wê, kirdeyên wan wê di awayekê de wê weke ku me li jor wê hanî ser ziman ku wê çendî wê di rengekê de wê weke di heman awayekê de wê, di rengekê herikinî de wê dîmenekê wê bide dîyarkirin jî lê wê têtîna 'tê' wê di rengekê de wê fêrse morfemî a hundûrîn wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. 'Lê' di wê nûqtayê de wê di dewama wê de wê, bi fêrsa morfemî ku ew dide wê weke tiştêkê ku ew li wê dikê, ew wê, dikê nava xwe, û an wê di wê temenê de ew wê weke dîmenekê qalibî û an qalikî û hwd wê di awayekê de wê bi wê re wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê di wê dîmenê de wê têtîna fahmkirinê a semantikî wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di gotina 'tê' û 'lê' de wê, di rengekê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê weke ku wê were fahmkirin wê bi hinek girêdanên hundurîn wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê di dewama wê de ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê wê bi wê re wê di şêwa û rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin wê bibê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê fahmbikê wê, di wê çerçoveyê de wê, fahmbikê ku wê weke aliyekê wê yê din wê, bi girêdanên semantikî ên di temenê wê de wê di rengekê de wê xwe wê bi wê dana dîyarkirinê wê bi wê re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di dengê 'tê'

de wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, di intibaya pêşî de wê bi hatin û û an 'di wê de' wê di renekê de wê di şewayekê de wê bi fahmkirinekê wê xwe di tênginekê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê rewşê de wê, di awayekê de wê, di mijare gotinê a morfemî de wê, di renekê fonemi de wê berfirehbûna wê di wê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Ya ku wê di wê temenê de wê morfema gotinê wê di wê temenê de wê bi xwe re wê weke ku wê bide dîyarkirin jî wê di wê temenê de wê di mijare gotinê de wê çawa wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê yê ku ew bi wê re were fahmkirin bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ku wê bi intiba û şewayên ku ew ji gotinê wê werina fahmkirin bin. Di têngîna di wê de bûnê û an têtetinê û hwd de jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyên bi semantikî û morfemî ku mirov ji wê karibê di renekê de weke ku em têbigihijin ku wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Minaq di nava gotinên ku em ji wê tê digihin ên weke di wê de û an têtetin wê di wê temenê de wê, di renekê de wê çawa wê, şibandinek weke hev wê di renekê de wê di temenekê semantikî de wê bibê wê karibê wê ji wê fahmbikê. Lê di wê nûqtayê de ew şibandin wê di wê temenê de wê di kirdeyên gotinan de wê bi renekê din wê xwe bide dîyarkirin. Hem di têngîna 'di wê de' bûnê û hem jî di têngîna ''têtetinê' wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di wê nûqtayê de wê, di têngîna morfemî a semantikî de wê weke du kirdeyên li dûv hev dihên wê wateyekê wê di renekê de wê bide me. Yek wê weke têtetinê û ya din wê weke piştî wê di wê de bûnê wê di wê rengê de wê weke du aliyên ku wê di wê temenê de wê di dewama wê de ku wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Wê jî wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê

bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê. Ji aliyê têngînek fonolojikî ve wê, dengê di wê de jî û yê têtetînê jî wê herî hindik wê di dîmenê sê gotinan û hwd de wê, di awayekê de wê bi kirpendinên di wê de wê di renekê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ev wê, di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê têtîliya nava wê ku ew wê bi wê re wê, bide dîyarkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê bi wê re wê karibê were lê hizirkirin. Di rengê salixkirinên di gotinê de wê, di wê temenê de wê dîmenê fahmkirinê ê semantikî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Ew wê, bi fahmkirinê wê dîmenekê hevîrtî wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Bi morfolojikî rêgezên afirandina gotinekê

Di serî de wê dema ku em bahsa têngînên afirandina gotinekê wê di çerçoveya têngîna morfolojikî de wê bikin wê dîsa wê, ji aliyekê ve wê aliyên ku me hinekê li jor wan hanî ser ziman ên weke têngîna semantikî, fonolojikî û hwd wê di dewama wê de wê weke aliyên ku em di renekê de wê serî li lê danê wê bikin û wê bi wê re wê werênina ser ziman bê.

Di gotinekê de wê, di şewayekê de wê, di pêvajoya afirandina wê de wê, bi fonolojikî wê kodkirinên ku ew bûna wê di renekê de wê karibê bi wê re bibîrbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê salixkirinên fonolojikî wê di renekê de wê di mijare fahmkirina wê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di şewayekê de wê bi wê re wê were dîtin ku ew wê li wê were lê hizirkirin.

Dengek wê dema ku em wê dikin û an wê dengê dibihîzin em wê dizanin ku wê di wê de wê weke were çî watayê. Di wê nûqtayê de wê weke bi têngî û temenekê hevbeş a fahmkirinê wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Weke aliyekê fonolojikî ê hevbeş jî wê di wê temenê de wê karibê wê di renekê de wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di mijare nasîna dengê de ku em bahsa wê dikin wê weke hev wê di renekê de wê salixkirina ku ew hatî kirn ku mirov wê, di şewayekê de wê bi wê re wê li wê dihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê û awayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê bê. Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê deng wê di awayek de wê, di gotinê de wê dema ku ew dihên cem hev û wê hevîrtina ku ew bi hev re wê didin çêkirin wê di wê de wê, di rengên weke şibînê û hwd de wê di renekê de

wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin.

Di dema ku em gotinekê wê di afirênin de wê, di dengên wê de wê weke levkirina ku ew wê bi wê re wê hebê wê di renekê de wê li wê were lêgerin. Ji aliyekê din ve jî wê dema ku em mijare rewşa hevokê de jî wê dema ku em ava dikin wê di renekê de wê, bi awayekê xwezayî ku weke ku em tenê dema ku em li ser wateyê re wê dihizirin wê ji binî ve wê bi gotinî wê ahenge bi deng û gotinê û girêdane wan re ku wê bi hev re wê biafirê wê di renekê weke wê de bê.

Di wê rewşê de wê, ew jî wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê were fahmkirin ku wê mijare dengê de wê, di gotinê de wê, di renekê de wê, di dengên ku ew di wê de wê hena wê aliyê wê yê bi kirpendinê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê ku wê çawa wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Wê di gotinê de wê, deng wê funksiyonên wan wê ne tenê wê bi awayekê wê weke hema werina cem hev ku ew wê gotinê wê biafirênin re wê bibin. Ji aliyekê din ê fonolojîkî ve wê ew wê were dîtî ku wê bi dengên din re wê di anegekê de wê kirpendinên ku ew wê bi dengên nimz û an bilind, stûr û an zirav û hwd re wê di renekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê bibê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. An jî wê dengekê dirêj bikê û an kin bihêlê û yan jî wê bi zivirênê û an rastarast û hwd di awayekê de wê derxênê wê di wê temenê de wê weke ali û awayên wê yên ku em karibin wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Awayê fonolojîkî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê bi zêdeyî wê li ser rewşên wê yên weke ku em dikarin wê di renekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ew awayên dengî wê, di renekê de wê, di wê temenê de wê, weke bingihê ji hev cihêkirina wê di wê temenê de wê di renekê de wê, bi wê re wê biafirênê. Minaq wê dema ku wê, di gotinekê de wê sê deng wê werina ba hev wê, deng wê ne weke hev bin. Wê di wê de wê dengê zirav û an stûr, dirêj, û an kin, rastarast û an zivronek û hwd bin. Wê di wê temenê de wê ew deng wê di wê nûqteyê de wê, dema ku wê, ew dihên ba hev wê di wê rewşê de wê bi rewşa wê re wê dengên ku ew derdixin wê di wê de wê bi wê re wê di renekê de wê ew wê bibê. Di wê temenê de wê dengê gotinê ê teybet wê di wê temenê de wê bi wê

rewşê re wê êdî wê di renekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bibê.

Wekhev nebûna wan dengên fonemi wê, weke xosletê wê cihêyiya nava dengê û bi wê weke dengê gotinê wê bi karhanîna wê di renekê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê temenê wê biafirênê. Her awayê deng ku wê rewşa wê ya salixkirî wê bi wê re wê bê afirandin wê dema ku ew li ser wê rewşa wê ya salixkirî re wê, were ba hev bi dengekê din re wê êdî wê bi wê re wê kombinyonek nû a dengî wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê biafirênê.

Her rewşên deng wê di renekê de wê bi têkiliya wan ya bi xêva fonolojikî re wê bibê û wê li ser wê re wê, bi salixkirinê wê re ku wê bibê re wê di awayekê de wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê kaeribê wê werênê ser ziman bê.

Kombinyona nava dengan wê ji ya ku em wê fahmdikin wê weke ku wê kompliketir wê di dîmenekê de wê weke ku mirov wê di wê nûqtayê de wê fahmdikê wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê, di şewayekê û awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê me yên bi zimanî ku wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê di wê temenê de wê xwe di dewama wê de wê bide diyarkirin.

Deng kombinyonên wê yên ku ew dibin wê li ser wê ne wekheviya wan a di gotinê de re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê. Wê rengê ne wekheviya dengê wê dikarê wê weke xêzên bi qarakterî ku em derdixin wê di wê temenê de wê di dîmenekê de wê bibê. Lê wê ne bi tememî wê weke wê di awayekê de wê bibê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê, bi wê re wê deng wê, di renekê de wê, derfetên cihêbûnê wê bi xwe re wê di renekê de wê bide dîyarkirin bê.

Di zimanekê de wê, karibê wê tenê wê bi dengên ku ew di wê de wê bi sînor wê werina salixkirin wê di wê de wê bi wê re wê fahmbikê? Di aslê xwe de wê ku em di wê rewşa gûharîn û rewşên navê û hwd wan

bihizirin wê pirr zêde wê ji ya ku ew bi wê dihê hizirkirin wê karibê di wê de di renekê de were kifşkirin.

Di awayekê de wê, ji aliyê deng û zanina wê ve ku mirov wê li wê binerê wê di dema derhanîna wê de wê, aliyekê wê yê din ku wê bi rewşa wê ya hiş re wê xwe bide dîyarkirin wê weke dîmenekê derûnî ku wê bi wê re wê temen û bingihê nêzikatiyê wê bide dîyarkirin bê. Ew jî wê di rewşekê de êw bi dîmenekê hiş ê teybet wê xwe bide dîyarkirin. Wê dema ku em bahsa nexweşekê bikin wê demê wê di wê nûqtayê de wê ew hişê wê yê ku ew weke nexweş ku em wê azmûn dikin wê bi wê re wê bi aliyê wê yê hiş/derûnî re wê, di zikhev de wê bi wê re wê di awayekê pirrali ê bi hiş re wê xwe di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare dengekê û dûbare bîrkirina wê de wê, kodkîrinên bi deng wê di renekê de wê, di awayekê de wê weke ku wê were dîtin wê bikevina dewrê de di dema wê hanîna ser ziman de. Di wê rewşê de wê weke wê hanîna ser ziman wê, di renekê de wê, bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê dema ku ez dubare bêjim û girgamêş û cardin girgamêş wê di wê temenê de wê weke du wê temenê de wê di renekê de wê weke rewşek dûbarekirinê wê xwe bide dîyarkirin. Di rewşa pêşî de wê weke rewşek pênasekirinê ku wê bibê wê di rewşa duyem de wê, zêdetirî wê rewşên kodkîrinên fonolojîkî ên bi deng û hwd re wê bikevina dewrê û wê di wê û hanîna wê ya ser ziman de wê weke ku wê weynekê wê bileyizin. Ber vê yekê wê rewşa duyem wê ji rewşa dubarekirina pênasekirina care pêşî wê zêdetirî wê weke rewşek ji wê kodkîrinê ku ew wê dihê ser ziman jî wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê salixbikê bê.

Di mijare pênasekirinê de wê di hevokê de wê mijare gotinê wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê di dewama wê de wê bi têngîna şibandîne ku wê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di hevokê de wê di gotinê de wê di watayê û fahmkirinê de wê têngîliyên ku wê bi şibênê û hwd re wê bibin wê aliyên din ên fahmkirinê wê bi wê re wê karibin ew di renekê de wê werênina ser ziman. Ber vê yekê wê di wê temenê de wê di awayekê fahmkirina a rêgezên wê yên bi rêzina gotinê a di hevokê de wê zêde di wê rewşê de wê nikaribê bi teqezî bahsa standartizebûnekê bi wê re wê bikê.

Di gotinê de wê ew wê rengên fahmkirinê wê di wê de wê, di renekê de wê karibê wê bi têngînekê wê fahmbikê bê. Di awayekê de wê gotin û

pêşnûmaya wê di renekê de wê di awayekê de wê şibina wê ya li hev wê, karibê di fahmkirinê de hinek derfet û aliyên ku em weke ji wan sûdbigirin ku wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin wê biafirênê.

Di awayekê de wê di nava gotinê û rêgezên wê de wê têkiliya ku ew wê bi wê re wê di renekê de wê hebê wê karibê wê bi awayekê pirrali wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di renekê de wê di awakirina li ser têngnek bi fahmkirinê a were pêşxistin re jî wê ew wê derfetê wê di renekê de wê weke ku wê bide mirov.

Di gotinê de wê di renekê de wê, ew wê, hevqirtina wê ya bi hev re a bi deng, qarakter û hwd re wê, di wê temenê de wê di temenekê wateyî de wê weke aliyekê wê yê giring wê weke ku wê bi xwe re wê biafirênê. Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê di awayekê de wê li deverekê di demê û mekanê de wê bi dengkirin û hanîna ser ziman weke bi watekirinekê wê di wê temenê de wê weke rewşek ku ew wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê di dîmenekê weke dervî wê dîmenê gotinê wê xwe di renekê de bi têngîna wateyê û hwd re wê karibê bide dîyarkirin. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê di wê rewşê de wê ev rewş wê weke rewşek afrîner a bi dem û mekanê re wê li ser gotinê re wê karibê bi dîmenî xwe bide dîyarkirin.

Ev mijare wê dîmenê ku em wê bikin ku wê fahmbikin wê di serî de wê mijare xêva semantikî wê di renekê de wê xwe di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê karibê bide dîyarkirin. Wê aliyên xêva semantikî ên bi dem û mekanê ve girêdayî li ser temneê fahmkirinê, girêdanê, salixkirinê û hwd re wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare gotinê de wê, di renekê de wê, bo reşwên fahmkirinê wê bi rewşa wê ya qarakterî û hwd re wê dîmenekê bûjenî ê weke qalikekê wê xwe di şewayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê di wê nûqtayê de wê ew dîmenê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê bi têngnek morfolojikî ku wê bibêjê wê tenê wê bi têngnek şibandinê wê di wê nûqtayê de wê gihiştina wê rew fahmkirinê wê weke ku wê aliyekê wê yê kêw wê bimênê wê di renekê de wê xwe bi wê re wê, di şewayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wekehevbûna du tiştan mirov dikarê bi

awayekê wê bibînê bê? Yan jî wê du tişt weke hev wê karibê bahsa wê bikê bê? Di aslê xwe de wê dema ku em di rewşa herikinek demî a bi hebûnê re wê li wê bihizirin wê ev rewş wê zêde wê weke ku wê ne bi derfet bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman. Wê demê wê têngîna şibandînê wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê ji kijan aliyê ve wê karibê û pêwîst bê ku ew were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê morfoloji wê di wê temenê de wê di dîmenê fahmkirinê de wê di wê rengê de wê, ew rewşên wê yên kodkirinê wê di renekê de wê ne tenê weke rewşna ku mirov wê di renekê weke şîbînê û hwd de wê di şêwayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê xwe bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê rengê wê karibê bide dîyarkirin ku wê salixkirin wê hertimî wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê, li wê bihizirê bê. Lê ya ku em wê li wê dihizirin wê weke gotinekê ku me afirandiya ku ew bi hizirî weke gotinekê bê û an bi zimanî weke gotinekê bê wê ji wê dema ku ew bû û hatiya afirandin û pê de wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare li wê kodkirinê jî wê bi wê re wê di renekê de wê bibê û ev rewşa kodkirinê wê di renekê de wê weke bendên fahmkirinê wê bi xwe re wê di çerçoveye têngînek pergali û tûra bi wê re ku wê bibê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare bendê wê weke di renekê de wê weke têngînek salixkirinê bê. Lê ew salixkirina di wê bendê de wê di çerçoveya wê tûrê de wê bi awayekê û têngînek pêvajoyî a fahmkirinê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê û awa û renekê de ku wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê giring ku wê bi fahmkirina wê re wê bibê bê.

Di rewşa wê tûra bi fahmkirinê a ku wê bi wê re wê bibê wê ji du aliyan ve wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê. Yek wê bi serê xwe wê weke di dîmenekê dervî demê de wê karibê wê fahmbikê û ya din jî wê bi demê re wê, di renekê de wê, fahmbikê bê. Girêdanên wê yên bi demê

re wê temenekê wê yê bi berdewamî ê afrînêr wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê biafirênê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare demê wê di nava tégina morfolojikî de wê weke girêdanên wê yên bi xêva fahmkirinê ve girêdayî wê zêdeyî wê li ser wê temenê wê bi wê re wê hebin ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên morfolojikî de wê, bi mijare dengê û li wê hoyandinên weke bi semantikî ku wê bi wê temenê weke bi kodkirinê û hwd re wê bi wê re wê bibin wê bi wê tûra ku ew wê çerçoveya wê ya fahmkirinê wê çêdikê re wê êdfî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin bê.

Di awayekê de wê, bi wê temenê wê di gotinê de wê bîrkinin wê weke aliyekê wê yê din ê bi bîrkininê û gotinê re wê bi wê re wê bibê. Wê dema ku mirov wê tişteke wê minaq wê sê caran dûbare kir wê, bi wê re wê mijare bîrkininê wê xwe li ser wê dîmenê re wê, bi gelek aliyên weke salixkirî ên bi wê re wê bide dîyarkirin. Tişteke ku me ew bibîrkin em di renekê de wê, bi girêdan û tûra wê re wê bibîrkin. Ev herdû aliyên weke girêdan û tûrê ku wê li gorî rengê jîyane kesan a cihê ku wê weke dîmenê azmûnkirina cihê wê karibê bi wê re wê bide dîyarkirin wê di renekê û awayekê de wê bi wê re wê karibê wê were fahmkirin. Ew wê weke ya ku wê gotinê jî wê ji kes li kes wê di wê rewşê de wê teybet û xosisî wê bikê wê di renekê de wê karibê wê bi wê re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Nexwe wê gotin wê weke di renekê de wê, bi dîmenekê hevbeş wê weke heman gotin bê. Di wê temenê de wê ew aliyên wê yên ku wê teybet dikin wê di wê temenê de wê bi tûra wê ya fahmkirinê û bûyinê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke di renekê de wê weke ku wê bibê.

Di morfolojiyê de wê, şewayên afirandina gotinekê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi têkiliyên weke di nava tégînek fonemi û a morfemî û hwd de wê bi têkiliyên wan ên ku ew dihên qarakterizekirin de wê di renekê de wê bi wê re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Di serî de wê di nava tégînek morfemî û foneni de wê, di renekê de wê salixkirinên ku ew bi wê re wê bibin wê di renekê de wê

di awayekê de wê weke aliyna wê yên ku em dikarin di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê û awayekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê ew bê ku wê di dewama wê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin ku wê aliyê gotinê ê semantikî wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku wê di wê de wê bi rewşa dengê fonemi û rewşa morfemî a bi rewşên weke derhanînê, şibînê û têkiliya nava wê û hwd re wê di rengekê de wê hevrengiyekê û rewşek hoyandî wê bi hev re wê qarakterizekirina wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê di rewşa salixkirinên morfolojîyî de wê mijare wateyê a di gotinê de wê weke aliyekê wê yê ku em di wê de wê karibin wê derxina li pêş wê bibê. Di wê temenê de wê di wateyê de wê ew wê di rengekê de wê bibê ku wê têkiliyên wê yên fahmkirinê wê bi tûra wê fahmkirinê re wê bi temenekê xêvî wê bi aliyên din re wê bibê. Wê bi wê re wê, di wê rengê de wê, ev dîmen wê dîmenekê sentetikî bê û wê weke ku wê çawa wê di rengekê dengî ê fonolojikî de wê rewşên weke levhanînê ê bi ahengî wê bi wê re wê di rengekê de wê bibê wê di wê temenê de wê weke aliyên wê yên ku em, dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê werênina ser ziman.

Di deng de wê deng wê hema wusa wê ji xwe re wê, lev newê. Wê bi awayên wê yên bûyî ên weke bi qarakterî û hwd re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê.

Aliyekê din ê giring wê di dema ku mirov wê gotinekê wê diafirênê de wê di mijare salixkirina wê ya di wê de a bi wateyî bê. Wê di wê nûqteyê de wê ew wate wê bi rewşên derveyî ve girêdayî wê dîmenekê wê yê salixkirinê wê bi wê re wê were ser ziman. Minaq wê weke 'x'ê wê werênê ser ziman. Ew x' wê çî bê wê bi wê re wê di gotinê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê bi wê re wê bikê bê. Hem salixkirin û hem rengê wê dayîna nişandinê wê di awayekê dudîmenî de wê xwe di wê de wê di

rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di dîmenekê de wê tişteke wê pêşî weke tişteke bi hebûnî wê were fahmkirin bê. Aliyê din ê duyem jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê weke aliyê wê yê din wê bi awayê yê weke bi rengê wê û hwd re wê karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman bê. Dîmenê sêyem wê jî wê dîmenê wê gihiştina fahmkirinê weke bi dîmenê wê dîmenê û hwd re bê. Di wê temenê de wê ev wê weke bi dîmenkirina tiştê û wê weke di rengê de wê weke tişteke hizrî wê pênasebikê bê. Di wê temenê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Dîmenê çarem jî wê di rengê de wê weke dîmenekê bi derhanînê û hwd re wê di rengê de wê bi fêrsên fahmkirinê ku wê li wê were lê gihiştin bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê. Di wê dîmenê de wê aliyekê wê yê din jî wê bi dîmenî wê hebê. Ew jî wê di wê temenê de wê bi fêrsên fahmkirinê wê têtikiliyên ku ew bi tûrekê û dîmenekê dîrî wê di rengê de wê were danin û wê bi wê re wê, di şewayekê û awayekê de ku wê bi wê re wê di rengê û awayekê de wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Wê dema ku em gotinekê wê dihênina ser ziman bi rengê weke bi hizirkirina wê re em wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke wê pêşî wê di rengê de wê bi wê re wê, di hizirkirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê dihizirin. Lê wê dema ku em dibêjin 'dihê wê wateyê' û em li şûn wê 'x'ê weke tişteke bi bûjenî û hwd wê didênin û wê dihênina ser ziman wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê di dewama wê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Têgîna bi gotina 'hatina wê wateyê' wê di wê temenê de wê di wê de wê weke hinek fêrsên fahmkirinê ên weke ku ew ne hatina salixkirin wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ew wê di wê temenê de wê di wê fêse de wê salixkirin wê weke dîmenekê duyem wê xwe bide dîyarkirin û wê di wê temenê de wê karibê wê weke aliyekê wê yê din wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê reng û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê xwe di wê rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin ew dîmenê duyem ku wê ya ku ew wê weke aliyê bi gotina 'dihê wê wateyê' ku wê weke aliyê ne dîyar wê salixbikê û wê weke dîyarbikê wê ew dîyarkirin wê ew jî wê di rengê de wê weke fêrsna fahmkirinê wê karibin bimênin û ew di dewama wê de wê

weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew ya ku wê weke were wê wateyê wê karibê were wateyek din jî. Di wê temenê de ew wateya din ku wê karibê were wateya wê di wê temenê de wê weke têgînek û rengê hizirkirinê ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di nava gotina 'dihê wê wateyê' û ya bi rengê weke 'karibê were wateyek din' jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê din ê bi fêrsî li wê kirpendinê bê û wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê.

Di wê pêvajoya ji ya ne dîyar bi ber ya dîyar ve wê bibê wê weke pêvajoyek di xwe de wê di wê têkiliya nava ya ne diyar û ya dîyar de wê weke têkiliye ku wê bi bend û girêdanek afrîner wê di şewayekê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re li wê were lê hizirkirin. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din de wê, fêrsa fahmkirinê wê di wê temenê de wê di gotinê de wê bi temenkê xêvî wê di wê de wê bi kûrbûnê û fêrsên din ên bi gihiştinê û hwd re wê di rengê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re ku wê karibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê wê di wê temenê de wê di rengê de wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di mijare fahmkirinê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê ew jê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Fahmkirinên bi fêrsên fahmkirinê wê di pêvajoyên me yên jîyankirinê, dîtinên me, salixkirin û hwd de wê di dîmenekê şenber û awayekê weke dîyar wê bi xwe re wê weke ku wê bi wan re wê di rengê de wê bistênin. Xêv wê di wê temenê de wê salixkirinê a bi hev re wê di rengê de wê di nava têgîna dem û mekanê de wê di xwe de wê bi xêva dem û fahmkirinê û hwd re wê, qaydbikê û di xwe de wê bi cih bikê. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê ev wê weke dîmenekê salixkirinê ê pirrali wê di xwe de wê biafirênê ew dîmenê ku ew hatî salixkirin wê di wê temenê de wê kêliya demê wê salixbikê.

Wê weki din wê di renekê din de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê karibê wê fahmbikê wê di wê temenê de wê fahmbikê wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê wê ew salixkirin wê hem bi fêsek demî û hem jî a mekanî re wê wê bibê. Lê ew ya dem û mekanê wê weke dervî wê bi wê re wê di nava girêdanekê de wê bibê û wê karibê wê di wê şewayê û awayê de wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê dema ku em mijare gotinê wê di çerçoveya wê têgîna wê ya morfolojikî de wê li wê bihizirê wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare ji wê derhanînê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê karibê bide dîyarkirin. Mianq wê dema ku em bahsa rewşek weke ya bi lezkirinê dikin wê di wê de wê ji wê derhanîna gotinekê wê weke rewşek teybet bê. Di wê rewşê de wê gotina lezkirinê wê dema ku em di rewşê de wê bikardihênin wê ji rewşek gotinî wê zêdetirî wê weke fêsek fahmkirinê a nedîyar wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin û wê di wê temenê de wê li ser wê fêrsa lezkirinê re wê di renekê de wê weke bi gotinkirinek wê çawa wê were kirin wê di wê temenê de wê di awayek de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin.

Wê di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê di wê rewşa lezê de wê encama ku wê digihijê de wê weke têgîna bi gotinî a ne dîyar re wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev wê di serî de wê di mijare gotinê de wê di wê rengê de wê weke di dîmenekê ji wê biriqînê û an derhanînê ku wê çawa wê di renekê de wê bi dîmenekê afirandinê wê bikê wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Aliyên bi gotina lezê re wê di wê rewşê de wê dema ku ew wê were kirin wê pêvek û lêker û an rêngdêrên wê û hwd ku mirov wan li wan bihizirê wê weke aliyê wê yê din ku wê karibê wê bi wê re li wan bihizirê bê. Di wê temenê de wê di renekê de wê di pêvajoyek afirandinê de wê, bi wê re wê di dewama wê de wê weke fêsekê wê xwe bide dîyarkirin. Ew pêvajoya afirandinê wê hebê lê ew wê çawa û di çi rengê û awayê de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê bi wê re wê bibê wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bide dîyarkirin bê.

Li vir wê weke aliyekê wê yê din wê êdî wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin ku ew were fahmkirin wê têgîna hûrgilên wateyî ên di

gotinê de bin. Hizir wê di gotinê de wê çendî ku wê weke aidi wê rêzina gotinê jî bê lê wê di rengekê de wê bi wê re wê were dîtin ku ew wê di çerçoveya xwe de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê wê di dewama wê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di aslê xwe de wê hevgirtinên rêzimanî ên gotinî wê di rengekê de wê dema ku em li wê dihizirin wê di dîmenekê de wê weke ku wê di şewayekê de wê xwediyê rewşek gotinî a cihê bê. Wê di wê temenê de wê dîmenekê fahmkirinê ê cihê wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide diyarkirin. Di wê fêrsa cihêyiyê de wê weke cihê wê xwediyê hinek hevgirtinên wê yên bi wê re bê wê di dîmenekê de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê. Gotin wê di her rewşê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi temenekê fonolojikî û salixkirinên wê û girêdanên wê bi xêvî ên weke bi xêva xabatî û fahmkirinê û hwd ve wê girêdayî wê di wê de wê di rengekê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê û şewayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di gotinekê de wê di wê temenê de wê dîmenê bi fêrsa ciheyî ku em li wê dihizirin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê bê. Wê jî wê werênê ser ziman ku wê hipotezên gotinê wê di rengekê de wê bi hevgirtinên wê re wê, di wê de wê, çerçoveyek weke ya bi hevokê û rêzimanîya wê re wê di xwe de wê di rengekê de wê bi rewşa xwe ya komplike re wê di rengekê de wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin.

Di wê rewşê de wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê didewama wê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Di gotinê de wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, gotin wê li ser temenê wateyê wê di dîmenekê de wê weke ku wê têtîna hipotezîkî a gotinê wê di rengekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Ev jî wê

weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Minaq wê di rengekê de wê di gotinê de wê hev girtinên wê di wê temenê de wê bi gotinên weke bi pir gotinî de wê xwe di rengekê de wê bi rêgezî wê weke ku wê bide dîyarkirin. Mianq wê dema ku em dibêjin "leyistin", "axiftin", "avdan", "sivikkirin" û hwd wê di wê temenê de wê karibê bi gotinên bi wê re wê, di rengekê de wê fahmbikê. Di hipoteza wan gotinan de wê, di rengekê de wê girêdanên wateyî wê, di şewayekê de wê di nava gotinê de wê kombinyona ku wê dide dîyarkirin û an çêkirin wê li ser wê re wê di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê ew wê bikê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di rengekê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê dema ku em ji aliyê gotinê û rengê rêzimana wê ve wê li wê binerê wê di dîmenekê de wê ew têgîna bi fêrsa afirandinê ku wê di wê de wê weke ku wê were li lê ghiştin wê di derbarê wê de wê zêde wê ti agehiyê û zaninê wê weke ku wê bi xwe re wê nede li der. Di hinek rewşên weke di gotinê de ku wê weke ku wê bide dîyarkirin jî wê di rengekê de wê bi sînor bê û wê, nikaribê bi wê re wê di wê temenê wê yê esasî de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re ku mirov wê werênê ser ziman bê.

Di awayekê de wê di rengekê de wê di mijare gotinê û ziman de wê dikarê wê di rengekê de wê di şewayekê wê bi dîmenekê duali de wê dikarê wê fahmbikê Minaq wê rêzimana zimanî wê weke aliyekê ku ew bi wê re were lê hizirkirin bê. Aliyê din jî wê bi ya gotinê ku wê bi wê re wê were bibê û wê were fahmkirin bê. Di wê temenê de wê ev herdû ali wê di dîmenekê hevyeki de wê xwe di rengekê û şewayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di gotinê de wê di rengekê de wê kombinyonên nava wê ku wê di rengekê de wê weke aliyên wê yên ku em bi wê re wê li wê dihizirin wê di wê de wê, bi hinek rêgezên fahmkirînê ên hizirî re wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Minaq wê dikarin wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin ku wê di rengekê de wê çawa wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê dikarê wê

fahmbikê wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Minaq wê dema ku ez bi gotinên weke di demên me yên hemdem de wê, gotina 'pizza' wê dihildina li dest wê di wê de wê, hevgerinên di wê de ên weke di dîmenekê gotinê de jî bê û di dîmenekê din ên hizirî ku ew dibin di wê de wê hebin wê ew wê di wê gotinê de wê xwe nedina dîyarkirin. Lê ew wê hebin û wê weke pêwîstîyek azmûnî wê bi wê re wê weke pêwîst bê ku mirov wê bi wê re wê li wê bigihijê wê weke ku wê pêwîst bê.

Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di gotina xwarinê de wê, di wê temenê de wê çerçoveyek bê sînora ku mirov wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê hebê. Ew wê di awayekê gotinê e hizirî de wê di wê de wê xwediyê dîmenekê fahmkirinê bin û ew wê di wê temenê de wê di awayekê salixkirinê e ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê di dîmenekê hiyararşiyî de wê di gotina xwarinê de wê her xwarina ku ew hat kifşkirin wê bin wê re wê di dîmenekê kûrbûnê û di wê de wê bi dirêjbûnê û berfirehbûnê a bi fahmkirina wê re wê xwediyê awayekê fahmkirinê a ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Di gotina xwarinê de wê, di wê temenê de wê, dîmenekê giştî e ne diyar lê ku weke ku wê bi awayekê bi sînora ku weke ku em bi wê re weke ku em bahsa xwarinê dikin wê bibê. Em bahsa hesinekê, xabatek weke ya bi aliyekê din bi wê re wê nakin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di gotina 'her xwarinê' de wê di wê temenê de wê gotina 'her' ku wê wateya ku ew dide gotina xwarinê û an tevli wê dikê wê di rengekê de wê weke bi têgînek pirrani bê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din e ku mirov wê karibê wê di rengekê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqtayê de wê, salixkirinên di nava gotinê de wê, di wê rengê de wê bi tevlîkirinên wê re wê, di rengekê de wê di awayekê de wê rengê sînorên wê bi hizirî wê di rengekê de wê were dîyarkirin. Ev wê, di awayekê de wê weke aliyekê ku wê bi gotinê û an wê têgîna hizirî a gotinî ku wê bi fêrsek weke ya ji hev cihê kirinê jî bê. Wê di wê temenê û rengê

de wê di şêwayekê de wê karibê wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê û awayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê û rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Minaq di gotinekê de wê, salixkirina wê, bi kombinyona nava wê re wê di renekê de wê bi ya wê ya hizirî û gotinî re wê ji aliyekê ve wê bibê. Lê wê ji aliyên wê yên hizirî û hwd re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê û awayekê de wê di dewama wê de wê, bi wê re w, di şêwayekê û renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bii wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijarên bi fahmkirinên me yên bi gotinî wê di renekê de wê weke aliyekê wan ê giring wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê jî wê di renekê de wê dikarê wê bi wê re wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, mijare salixkirina di gotinê de wê, di dîmenekê bi hiş ê weke em bi bîrî li wê şîyar û bi wê şîyariyê li wê hoyandî bin wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkiirin. Lê gotin wê, di wê nûqteyê de wê ji wê ya ku em di wê de wê ji wê digirin wê di wê temenê de wê ji wê zêdetirî wê di dîmenekê û awayekê de wê weke ku wê di wê de wê hebê û wê karibê wê di wê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê fahmbikê ku wê mijare salixkirinên me yên bi gotinê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di gotinê de wê, hevgirtinên wê, bi gotinî wê dîmenekê cihêreng wê bi xwe re wê karibin bidina dîyarkirin. Lê ew wê bi hebûna gotinê û salixkirinên bi wê re wê di renekê de wê dîmenekê sînardar jî wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî wê di

rengêkê û awayekê de wê di wê temenê de wê karibê wê di rengêkê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Lê dervî wê salixkirina bi gotinî wê di wateyê de wê bi temenekê xêvî û girêdanên wê yên bi wê hizrî û hwd re wê bingihekê ku mirov wê karibê pîrr zêde berfireh li wê bihizirê dervî wê bi sînoriyê wê xwe bi wê re wê di rengêkê de wê karibê bide dîyarkirin.

Rêgezên afrîner ên ku ew gotinan çêdikin an di hilberênin

Weke aliyekê wê yê giring wê mijare têgîna morfolojîyê wê ew bi wê re wê karibê were lê hizirkirin wê di mijare hizirkirinê de wê çawa wê, di rengêkê giştî û qaîdeyî de wê, temenekê rêgezî ê afrîner bi çêkerîya gotinê ku ew wê bi wê re wê biafirê bê wê li wê bihizirê. Ev wê weke temenekê ku wê, bi hinek aliyên bi hev ve girêdayî ên çêker û afrîner ve girêdayî ku mirov wê karibê wê di rengêkê de wê, di dewama wê de wê karibê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê karibê wê di rengêkê de wê werênê ser ziman bê. Di gotinekê de wê dema ku em li wê dihizirin wê ji ya ku em wê di wê de wê dibînin û wê kifşdikin wê zêdetirî wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê di wê de wê hebê wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengêkê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di awayekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê ê din ê ku mirov wê karibê wê di rengêkê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin ku wê rewşa gotinê wê di wê rengê de wê weke bi aliyên ku ew wê bi wê re wê were lê hizirkirin re wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê di serî de wê pîrsa ku wê di serî de wê biafirê wê ew bê ku ew ya ku em bi wê re wê dihizirin wê çawa wê bi wê re wê hebê bê? Di wê nûqteyê de wê dikarê wê di rengêkê de wê, di dewama wê de wê, bi wê re wê bi wê re wê, di rengêkê de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê û awayê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me wê, di wê

temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Gotin wê bi temenekê ku wê weke ku wê pêşî wê li wê were lê hizirkirin wê bi aliyên wê yên fonolojikî û salixkiran û bi hişmendiyên ku ew bi wê re wê bibin re wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di renek de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di awayekê de wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê di renekê de wê werênê ser ziman ku wê mijare fahmkirinê wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di dîmenekê semantikî de wê bi têngîhek sentetikî wê xwe bi wê re wê weke bi rêya wê bide dîyarkirin re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê di wê nûqtayê de wê ev rewş wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Salixkiranên me yên bi gotinê wê di renekê de wê, di renekê de wê bi dîmenekê ku wê girêdanên wê yên bi têngînê wê di wê de wê di renekê de wê hebin wê xwe bide dîyarkirin. Minaq wê dema ku em xwarinekê wê minaq bidin. Wê navê wê xarinê wê di renekê de wê bi xosletên wê yên hundurîn û hwd re wê weke xwediyê hinek têngînên di wê de wê weke hena lê ew nayina dîtin jî bê. Minaq wê, di xwarinek weke ya 'piraxan' ku wê di nava kurdan de wê navdar weke xwarinek wan bê wê, di wê de wê, bi hizirkirinên wê re wê bi gotina 'piraxê' wê di renekê de wê, di xwe de wê ew heyinên weke bi pelê, sawar û an pirincê ku ew bi wê çêbiê, rewşên weke yên rûn û tiştên din ên weke bi biharat û hwd re wê di wê de wê hebin wê weke hinek aliyên ku ew wê di wê temenê de wê karibê bi wê re ew werina hanîn li ser ziman bin. Ew jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê û şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di renek de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Wekî din jî wê di wê nûqtayê de wê dema ku em bi gotina *piraxê* wê li wê bihizirin wê ew weke kombinyonek ku wê di wê temenê de wê di renekê de wê di wê nûqtayê de wê di wê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê weke pêvajoyek ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, li ser wê re pêde herê. Minaq wê weke ku em bi gotina *piraxê* re wê bi wê rengê wê kifşdikin her hevgirtinên ku ew di wê çerçoveyê de wê karibê wê kifşbikê wê karibê wê bi wê re wê bi wê rengê di wê de kombinyonekê wê kifşbikê. Minaq wê dema ku em wê rewşa pelê ku ew bi wê çê dibê û

di nava wê de wê weke qatek/beşek ji wê hevgirtina gotina piraxê bê wê di wê pêlê de wê rewşa ji wê dara ku ew ji wê hatî kirin ku ew 'mêwek' tirî bê û an ew li ser ardê hatibê çandin, ew şîn bûbû û hwd wê di wê de wê bi pêvajoyên ku ew bi wê re wê bibê wê karibê wê bi kombinyonek berfireh wê werênê ser ziman. Bi heman rengê di kombinyona pelê de ku em gotina ardê û an ya çandiniyê wê di wê de wê, hildina li dest wê her yekê wê bi wê re wê li bin wê kombinyonên din wê di şêwayekê din de wê bi xwe re wê di awayekê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin.

Ev wê weke rewşek ku wê di wê temenê de wê di nava jîyanekê de wê karibê hemû tiştên ku ew di wê de dibin û hena wê di ahengekê de wê bi wê rengê wê têkiliya wan wê bi wê re wê bi aqilekê ku wê karibê wê were çêkirin wê bi wê re wê di renekê de wê bibê. Ew jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Kombinyona nava gotinê wê bi aliyên wê yên din re wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê dema ku em gotinê wê werênina ser ziman wê di wê nûqtayê de wê pêşî wê weke gotinê wê werênina ser ziman û wê piştê wê ew gotin wê çî bê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di aliyê pêşî de wê weke aliyekê ku ew di wê de ne hatiya salixkirin bê wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê. Aliyê din ê duyem jî wê weke di dîmenekê ku ew di wê de wê were salixkirin wê di wê temenê û rengê de wê karibê wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê aliyê weke salixkirina ku wê di gotinê de wê rengê wê çî bê ku ew weke pelekê bê, weke mehekê bê, weke keviyekê bê û an tiştêkê din ê hebê wê, di wê nûqtayê de wê weke aliyekê sentetikî ê ku em bi wê re wê di dewaam wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin bin. Ev êw weke aliyekê ku ew wê bi hizrî wê xwe bide dîyarkirin û wê were hanîn li ser ziman bê. Di wê nûqtayê de wê gotin wê ji wê aliyê duyem ve wê rengê salixkirinê û awa standina bi salixkirinê û hwd re wê bistênê û wê were hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku

mirov wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Her tiştê ku ew wê weke bi navkirinê bê û an weke bi wê rengê wê salixkirina wê bê wê di dîmenekê hizirkirinê ê weke bi hev girtinekê wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê di awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê demê wê gotin wê ji wê aliyê ve wê weke bi hev girtinekê wê karibê ew di wê temenê de wê were fahmkirin û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Her tişt wê ji xwe re wê nebê. Wê bi çêkeriyekê wê di awayekê de wê bibê. Di nava xwezayê de wê ew çêkerî wê bi çêkeriyek xwezayî wê bibê. Di awayên din de jî wê bi çêkeriyên weke bi çêkerî û hwd re wê di rengekê de wê were çêkirin û wê were hanîn li holê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê mijare gotinê wê, di wê nûqtayê de wê weke bi wê çerçoveya wê hev girtî û kombinasyonî re wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê salixbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di rewşa salixkirinên weke yên bi gotinê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Minaq wê mijare morfolojiyê wê dema ku em bahsa hilberîna bi gotinê re wê bikin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê giring bê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê. Wê jî di rengekê de wê dikarê wê li wê bihizirê ku wê têkiliya gotinê wê, di wê temenê de wê di gotinê de wê bahsa minaq weke pirraniyê wê were kirin. Di rengekê de wê, em dema ku em bahsa rewşek pirrani wê bikin di gotinê de wê di kurdî de wê hinek rewşên wê yên teybet wê bi wê re wê hebin. Minaq wê dema ku em bahsa kevir bikin wê di rengekê de wê di intibayekê de wê weke têgînek weke ku em bahsa kevirekê dikin. Di wê têgînekê de wê, di rengekê de wê, dema ku ‘..an’ hat dawiyê û weke ‘keviran’ hat nivîsandin wê bi wê re wê weke pirraniyekê wê bi xwe re wê bide me. Lê di wê nûqtayê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din wê ew wê bi wê re wê bibê ku wê, dema ku em got “her kevir” wê çendî ku wê weke di rengekê de weke ku wê gotina kevir wê yekê werênê ser ziman jî lê wê di têgîna her kevir de wê, intiba û fêrsa pirraniyê wê bide gotinê. Di wê rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di wê nûqtayê de wê kifşbikê wê, di awayekê de wê reşa gûharînê a ku wê di wê rengê de wê bi wê re wê di gotinê de ku wê bi wê re wê bibê û wê di wê nûqtayê de ku wê pêveke

zêdekirinê wê ne hilde jî wê di xwe de wê têgînek pirrani wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Li vir di temenê de wê dîsa wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê xwe bide dîyarkirin wê ew bê ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê xwe bide dîyarkirin bê.

Di têtînen weke ku em di rengekê de wê, weke ku em gotinak bi têtînek yekê wê werênina ser ziman wê weke kevir, jin, mêt, şêr, genim, zaro û hwd ku em kijan gotinê wê bi wê re wê hildina li dest wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê çerçoveyê de wê di rewşa weke yekê ku ew dide dîyarkirin de wê weke bi têtînek qatagoriyî a pirraniyî wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê karibê wê bide dîyarkirin.

Gelek lêpîrsînên bi felsefeyî ên weke bi mijarên qatagoriyan û çînkirinan û hwd ku wê were ser ziman wê di wê temenê û rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, ev ali wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê werina kifşkirin bin. Di wê nûqteyê de wê, dema ku em bi gotinekê wê bahsa jinekê dikin em dizanin ku wê di jîyanê de wê tenê yek nebê. An jî mêt ku em bahsê bikin em dizanin ku wê tenê wê yek nebê. Yan jî ku em tiştêkê din em bahsê bikin emê bizanibin ku ew tenê ji yekê pêknewê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê didewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê li wê bihizirin û wê karibin wê didewama wê dewê di rengekê de wê werênina ser ziman bê.

Di yekê de wê, kifşkirina wê pirranitiyê û di wê pirraniyê de wê 'her yek' ku wê weke fêrsek ku wê di wê têtîna pirraniyê de wê, bi yekekê wê xwe bide dîyarkirin. Di nava pirranitiyê de wê yek wê, weke sînorê wê biafirênê ku wê yek û yek din wê hebê. Yanî wê yek wê hem hebê û hem wê yek wê ne tenê yek bê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku em wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê ku wê mijare yekê û pirranitiyê wê di wê temenê de wê, bi yekê wê û ne bi tenê yekê re wê were pênasekirin ku ew pîr in. Yan jî wê pirraniti wê di wê temenê de wê hebê. Bo ku em bahsa pirranitiyekê bikin wê yek bi yek wê hebûn wê bi hev re wê hebin û wê di wê temenê de wê weke gelek wê hebin û wê di wê çerçoveyê de ku em karibin wê di dewama wê de wê di rengekê de wê werênina ser ziman. Di gotinê de wê, di wê rengê de wê, pirraniti wê weke ji wê yeka ku ew heya wê ji gelek ji wê weke ku wê biafirê. Lê di wê nûqteyê de wê, di wê temenê de em dikarin bahsa 'gelek pirraniyan' wê bikin. Di gotinê de

wê gelek pirraniyan´ wê bi hildana ´..an´ re wê di rengê de wê di şêwayekê de wê gelek pirranî wê werênê ser ziman. Yanî wê di rengê de wê, di her yeka weke pirrani a di wê gelek pirraniyan´ de wê di şêwayekê de wê gelek û an wê pîr wê hebin. Di wê şêwayê û awaye de wê di wê de wê weke aliyekê wê yê ku em wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê salixbikin.

Hişmendiya di gotinê de wê, di wê temenê de wê di şêwayekê de wê, têtîna pirranî wê, di wê rengê de wê bide me. Yan jî wê di wê têtîna pirranî de wê weke kirdeyek ku ew weke bi fêrsekê dîyar û an sergirtî wê bide dîyarkirin ku wê pîr yek û ankû ne tenê yek lê wê gelek yek wê di wê de wê hebin. Di wê nûqteyê de wê, di wê temenê de wê azmûnkirinên me wê di wê nûqteyê de wê ji me re wê vebêjin ku wê, ji yekê wê zêdetir wê, gelek yek wê di wê têtîna pirranî de wê hebin. Di wê nûqteyê de wê pirranî wê weke komek ku wê di wê de wê weke bi têtînek mantiqî wê werênina ser ziman ku wê gelek endamên wê di wê de wê hebin wê di wê rengê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê têtînê de wê lê wê dîsa wê azmûnên me wê ji me re wê vebêjin ku wê di yekê de wê, yek wê hebê û wê ji yekê wê ne tenê wê yek wê hebê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyna bi fêrsên fahmkirinê re ku em li wê dihizirin wê di wê nûqteyê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wan re wê di rengê de wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku em dizanin ku wê gelek jin hebin û em yekê dibînin em di wê temenê de wê jinê wê ne tenê wê di jîyanê de wê hebê ku em bi wê re wê hizir dikin wê bi wê re wê ev fêrs wê xwe bi wê re wê di temenê de wê bidina dîyarkirin.

Fêrsên me yên fahmkirinê wê di awayekê de wê bi wê re wê, di rengê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Gelek wê di wê temenê de wê dema ku em bi wê re bahsa pirran dikin wê di wê temenê de em bi têtînek azmûnî û semantikî wê di wê temenê de wê bi hev re wê tefkir dikin. Wê di wê nûqteyê de wê di wê rewşê de wê, azmûnên me yên semantikî wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê weynekê wê bi wê re wê bileyizin.

Di wê çerçoveyê de wê, di çavkaniya wê de wê, di rengê de wê bi têtînek morfemi em dihizirin em bi wê re wê, di rengê de wê di wê de wê bi têtînekê ku ew wê di wê de wê çawa wê di dîmenekê pirranî de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê hebê wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di jîyanê de wê, gelek tiştên ku ew di jîyanê de wê, hena dikarê bahsa wan bikê. Wê jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di mijare morfemê de wê, salixkirina wê di wê nûqteyê de wê, bi azmûnên weke ku me tişt wê dît wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Aliyekê wê yê din jî wê bi têkiliya gotinê û wê rewşa heyî wê, di wê temenê de wê karibê wê li wê bihizirê bê. Wê dema ku em bi gotina 'av'ê re wê rewşa avê di jîyanê de ku mirov wê di vexwe ku wê dihizirê wê di wê temenê de wê çawa wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê karibê wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê di gotinê de wê, awa, reng û hwd wê, weke aliyên ku ew wê di wê çerçoveyê de wê werina azmûnkirin bin. Di wê nûqteyê de wê gotinek ku ew ji xwe di wê de wê, têgîna avê wê ji berê ve wê di wê de wê hebê wê nikaribê bahsa wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê, ti gotin wê nebin. Ew jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê, werênê ser ziman ku wê mijare gotinê wê demê wê bi wê re wê werênê ser ziman wê, bi deng û dîtîna û têtê û hwd re wê, di wê temenê de wê, bi rewşên wan ên sehî re wê, di şewayekê de wê salixbikê. An jî wê gotinek weke ya bi navê 'mar' wê çawa wê hebûna ajalekê weke mar wê werênê ser ziman? Yan jî wê di wê rengê de wê dema ku em wê gotinê wê bi wê salix dikin wê demê em çawa dikarin wê bi wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê di kûrbûna bi xosletên tiştê ên bi navê wê û hwd re wê bi pêvajoyên wê yên jîyanê û xosletên wê û fahmkirina wan bi temenekê xêvî û girtinên me yên di wê temenê de ku wê bibin re wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê girêdana nava tiştê bi heyinî û bi navkirina wê weke girêdanek bi hişmendî bê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê werênê ser ziman. Di salixkirinên me de wê, gotin wê ew wê di xwe de wê weke azmûnên ku ew wê bi wê dihên kirin re wê di rengekê de wê weke bi kodkirinên ku ew di wê de wê bi temenekê xêvî wê bikê re wê di wê de wê bêtê ser ziman.

Di mijare salixkirinên bi gotinê û nava tiştê de wê navbeynek weke ya girêdanê a bi hiş wê hebê û wê di wê temenê de wê ev navbeyn wê di rengekê de wê li ser wê temenê hiş wê di rengekê de wê bi têgîna karakter, deng û hwd wê bi hoyandinên wê yên bi rewşa ku ew bi wê re were salixkirin re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê dema ku em dibêjin mar em weke ajalekê wê dijî bahsa wê dikin. Lê bi gotinî wê

çawa wê karibê were dîyarkirin ku ew gotina mar wê dihênê ser ziman. Di wê temenê de wê salixkirina di gotinê de wê, çendî ku wê weke bi dîmenekê fahmkirinê wê bi wê re wê xwe bide dîyarkiirin jî wê di dîmenekê sentetikî ê fahmkirinê de wê di wê rengê de wê weke ku wê were dîtî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re ewê di rengekê de wê salixbikin û wê karibin wê didewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê werênina ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê werênê ser ziman ku wê di wê çerçoveyê de wê dîmenekê sêali wê xwe di wê rengê de wê be dîyarkiirin. Yek wê heyina wê objeya ku ew heya û ew dihê ser ziman bê. Dîmenê wê yê ku ew ji wê dihê derkkirin û an girtin bê û gotina ku ew di wê de wê were salixkirin û wê were ser ziman bê. Ew wê bi hevve wê ne girêdayî bin ku wê dema ku ez bêjim bi gotina mar ezê wê biriqîna ji mar weke bi hizrekê wê werênina ser ziman. Dikarê wê bi gotinek din wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ber vê yekê wê di wê rewşê de wê rewşa salixkirinê wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê, di dewama wê de wê bi wê re wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di gotinê de wê, dîmenê ku ew wê weke di wê de wê were salixkirin di nava wê hizra weke dîmen bi biriqîna ji tiştê wê di rengekê de wê, di dîmenekê de wê, weke têngînek ku ew wê bi wê re wê were salixkirin bê. Ev wê ne di dîmenekê lê daxistinê wê xwe di rengekê de wê weke ku wê di dîtina pêşî de wê bide dîyarkirin.

Wekî din jî wê di dewama wê de wê ev wê bi wê re wê,, di rengekê de wê karibê were dîtî û were salixkirin ku wê mijare salixkirinê wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê, di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê, gotin wê di her rewşê de wê weke bi hebûna xwe re wê weke têngînek fenomenî a dervî wê dîyarkirin wê bi hiş me wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê bi wê rengê wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, ev wê, di wê çerçoveyê de wê, hebûna biriqînê û girêdana bi wê re wê, levkirinên ku wê di nava wê de wê werina kombinekirin jî wê di wê rengê de wê, êdî wê bi wê re wê di dîmenekê salixkirinê a weke bi hev re a bi fêrsek hiş-fahmkirinê re wê di wê de wê xwe bide dîyarkirin.

Salixkirinên me yên di gotinê de wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê weke ku wê bide dîyarkiirn. Ev jî wê di wê temenê de wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di awayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê, mijare biriqîna weke hizir wê dervî gotinê wê weke têtînek ku wê di nava gotin fahmkirina wê de wê di levkirinekê de wê were ser ziman. Di aslê xwe de wê weke aliyekê din ku em dikarin wê li vir wê li wê bihizirin wê têtîna 'weke kirde' ku em wê pênase dikin wê di aslê xwe de wê çi bê? Wê çawa wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê? Wê dema ku em wê fahmdikin wê, di wê rengê de wê di dîmenekê teybet a weke bi qarakterizekirina rewşên deng û hwd ên weke li dûv hev wê rêzîna wan wê bi awayê wan re wê bi wê re wê weke awayekê fahmkirinê ê teybet ku wê ji gotinê wê bi wê re wê biafirê û wê xwe bide dîyarkirin bê. Gotin û kirde û tişt biqirîna wê ya bi hizirî wê weke aliyên ji hev cihê bin. Di wê temenê de wê, weke aliyekê ku wê carna wê di fahmkirinê de wê were tevlihevkin di fahmkirinê de wê di wê nûqteyê de wê mijare wê, kirdeya gotinê û wê hizre tiştê a bi biriqîna wê ku wê weke yek wê were ser ziman bê. Lê ew wê di aslê xwe de wê di wê temenê de ku mirov wê di renekê de wê werênê ser ziman wê cihê bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê, di gotinê de wê mijare salixkirinên me yên ku em dikarin wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê bi wê re wê fahmbikin wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê di wê rengê û awayekê de wê weke ku wê karibê ew bide dîyarkirin. Wê jî wê dikarê wê fahmbikê ku wê, dema ku em bi kombinyonekê wê di nava wê kirdeyê jialiyekê ve û ya wê hizra weke biriqînê wê hildina li dest wê weke du rewşên hizirî wê di dîmenekê de wê xwe bidina dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê di mijare salixkirina kirdeyê de wê piştî ku ew bû pê de wê di renekê de wê, dervî wê kombinyona fonolojikî a dengî wê weke dîmenekê ku ew wê bi hiş wê li ser wê salixkirinê re wê di awayekê de wê derkeve li pêş. Mirov dikarê wê dîmenê wê weke bi dîmenekê semantikî wê di wê de wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê dema ku em dinerin wê rewşa têgîna semantikî wê weke têgînek xêvî ku wê bi aliyê têgîna biriqîna hizrî a ji tiştê ku wê di dewama wê de wê bi girtinên wê re wê weke aliyekê wê yê giring ku wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji wê aliyê ve wê aliyê din ê gotinê fonolojikî û kirdeya bi hevvekirina wê re wê ku wê biafirê wê weke dîmenekê din ê dervî wê bi intiba, fêrs û îmayek fahmkirinê wê xwe di dîmenekê de wê bi renekê fahmkirinê wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê dîmenê wê hinekê din ku em li ser wê kûr dibin wê dikarin wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê di renekê de wê karibin wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman ku wê têgîma gotinê û kirdeyê wê weke rewşek ku wê dema ku em ji aliyê wê ve wê li wê dihizirin jî wê piştî wê kirdeyê ku ew bû û pê de wê, di dîmenekê de dîmenekê sêyem de wê, dervî ya tiştê û biriqîna wê ya hizrî wê bi kirde gotinê re wê, bi dîmenekê kodkirinê ê weke bi xêvê û hwd re wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Hinekê jî wê bîrkinên wê û an bi wê ku ew wê di wê rengê de wê bibin wê ji aliyekê ve wê weke ku wê temenekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê kodkirinê de wê, dema ku em li wê fêrsa wê ya fahmkirinê jî dihizirin wê di wê de wê dualî wê bi wê re wê weke bi gotinê û kirdeyê ku ew weke di wê de wê bi dîmenekê hatina girtin û ew weke di wê de hena wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê demê wê di wê temenê de wê rewşa salixkirina wê kodkirinê wê di wê rengê de wê, dervî wê, rewşa kirdeyê û gotinê wê piştî wê bûyina wê û pê de wê di awayekê de wê pêvajoyên li xwe kodkirinê wê ji aliyekê din ve wê di dîmenekê de wê li ser têgînek dem û mekanê bi kirin, xuy, tevger û hwd re wê, di şewayekê de wê weke ku wê karibê bide kirin. Ev wê di çerçoveya têgînek rêzina gotinê û rêzimana wê û watezanina wê de wê bibêjê ku wê pêvajoyek pêşketinê ku wê piştî wê rengên xwe yên peresendinê jî wê bide dîyarkirin wê di renekê de wê bi xwe re wê bi wê re wê biafirênê bê. Ev dîmen wê di wê temenê de wê çendî wê weke di destpêkê de wê weke rewşek ji gotin û kirdeyê wê biafirê wê bibê jî lê wê bi wê re wê weke têgînek zêhnî ku ew wê xwe di awayekê de wê weke bi pêvajoyek pêşketinê a fahmkirinê re wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Wê weke ji wê bûhûrinê wê di wê de wê bi wê re wê ji aliyekê ve wê

weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di regekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Gotina fonolojikî û kirdeya wê, di wê nûqtayê de wê, ev dîmenê ku ew wê bi wê re wê bi biriqîna wê ya weke ji kirdeya wê weke bi kodkirinê ku wê bibê wê, di awayekê de wê di regekê de wê, bi dîmenên din jî wê di regekê de wê karibin bibin. Ew wê ne tenê wê di regekê û awayekê û tenê bi tenê weke bi carekê wê bibê. Ev wê weke pêvajoyek ku wê di rengên weke têngnek pêlî a bûyinê de wê, ji wê bûyinên ku wê bibin li dûv hev wê bibin.

Çavkaniya wê li dûv hev bûyinê wê çi bê? Ev wê gotin wê weke ku wê di xwe de wê xwediyê fêrsek afirandinê û wê bi wê re wê bibê bê? Mirov wê nikaribê wê di wê temenê de wê di wê rengê û awayekê de wê bi tenê wê werênê ser ziman. Ev wê, di regekê de wê, di regekê de wê, pêvajoyên jîyankirinê û girtinên ku wê bibin wê ji wê aliyê ve wê weke ku wê bi awayekê teybet jî wê karibê wê kifşbikê ku wê bandûra wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin.

Lê ev azmûnên ku wê bi wê re wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê bibin wê, di regekê de wê pêvajoyek bi xoslet û rêgezên wê ên teybet re wê di regekê de wê weke ku wê biafirênê û wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Kirde û gotina fonolojik wê di wê çerçoveyê de wê hinek teybetiyên wê yên giring ê ku em bi têngnek morfemî wê di wê temenê de wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê bi kirdeyên wê re wê fahmbikê û wê di regekê de wê di temenekê têngna rêzimanîya wê ya afrîner û hilberîner de wê fahmbikin wê di dîmenekê de wê weke aliyekê wê yê ku em wê karibin wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikin û wê karibin wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênina ser ziman bê.

Wê aliyê jî wê di wê temenê de wê dikarê wê di regekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me yên bi kirdeyê re wê di wê temenê de wê, mijare kirdeyê wê weke fenomenekê gotinî û piştî wê a bi kodkirinên wê re wê dîmenekê bi biriqîna wê û hwd re wê bi xêvî wê weke bigihênê awayekê awayekê fahmkirinê. Di wê çerçoveyê de wê di nava wê, di nava wê rewşa kirdeyê û ya kodkirina wê de wê, di awayekê de wê, di pêvajoyek fahmkirinê de wê, ji wê têngiştinên ku ew wê bi kodkirinên wê re wê bibê wê, dîmenê wê yê kirdeyî ku ew wê bingihê wê biafirênê wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê

din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê kirde û kodkirin wê weke çerçoveyek berfireh û komplike wê di wê çerçoveyê de wê bi xwe re wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê heyina wê di dem û mekanê de wê, bi pêvajoyên wê re wê, êdî wê di dewama wê de wê bi hanînên ku wê bènê re wê kombinyonekê bi fahmkirinê re wê li ser wê re wê dii dîmenekê de wê bi wê re wê weke ku wê biafirênê.

Li vir wê jî wê divê ku mirov wê tevlihev nekê wê dîmenê kodkirinê li ser wê kirdeya gotina fonolojik re wê, dîmenê kodkirinê re wê di awayekê de wê, ew dîmenê ku ew dibê wê bi dîmenê kodkirinê ê weke ji tiştê biriqîna wê ya hizrî ku wê bibê wê nikaribê wê di renekê de wê weke bi wê re wê weke hev bikê û wê werênê ser ziman. Ev wê du awa û dîmenên cihê ku wê di awayekê de wê bibin. Lê di awayekê de wê morfolojiya fahmkiirnê wê dikarê wê li wê bihizirê ku wê, di nava wan herdû xatan de wê têkiliyên weke hev bandûrkirinê û ji ev girtinê û hwd wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyekê din ê bi pergali ku wê di çerçoveya tégînek tûra bi fahmkirinê re ku wê biafirê wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê û wê di awayekê de wê werênê ser ziman bê.

Aliyê duyem ê weke ya bi tiştê û biriqîna wê ya ji wê ku e wê were kodkirin wê weke aliyekê wê yê din ê teybet ku mirov wê di renekê de wê karibê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Ev ali wê weke aliyekê bi kiryar, kirin, tevger û xuyên me yên dibin, dihilberin û hwd ve wê ji aliyekê ve wê girêdayî bê û ev ali wê weke aliyekê teybet ê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di çerçoveya mejiyê mirov de wê hilde li dest wê ev ali wê weke aliyekê xosisî mirov bê. Lê aliyê din ê bi gotina fonolojikî û kirdeya wê û kodkiriina wê karibê weke aliyekê wê yê bi fêrbûnên weke bi alimandinê û hwd di heywanên dervî mirov de jî wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Minaq dengê çûkan, fêrbûnên şempazayan, gotin bi lêvkirinên papaganan û hwd wê di wê temenê de wê karibê di wê çerçoveyê de wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Aliyê duyem wê weke aliyekê di çerçoveya rêzina gotinê û hwd de wê karibê wê werênê ser ziman û bi sazûman û pergaliên wê yên fahmkirinê

re wê werênê ser ziman. Lê aliyê din wê weke aliyekê dervî wê jî wê ji hinek aliyên ve wê karibê di wê temenê de ew xwe bide dîyarkirin. Lê wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê xwediyê sazûmanek xwe ya teybet wê bi wê re wê hebê.

Li vir di çerçoveya kombinyasyona fahmkirinê a di gotinê de wê bi aliyê gotinê û kirdeya wê û an bi aliyê hebûna bûjenî a dervî me û biriqîna wê ya hizirî a ji wê ku em li wê dihizirin wê di wê çerçoveyê de wê weke hinek aliyên ku em di wê temenê de wê karibin wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Gotinek wê çawa wê weke dînyayekê wê tişî wê hebê wê di wê temenê de wê weke bi bingihê wê yê bi têtîni ê bi aliyê duyem re wê bi rewşên weke azmûnkirinê ve wê girêdayî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Di nava têtîliya gotinê û kirdeyê û aliyê din ê weke bi rewşa bûjenî û derkkirina ji wê a bi hizirî weke biriqîna wê têtîliya nava wan wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare çavkanîyên wê, di wê temenê de wê bidina dîyarkirin ku wê ji aliyekê ve wê têtîli û bandûra wan a li hev wê di renekê de wê hebê. Lê di renekê de wê fêrsa fahmkirînê wê bikê ku ew di renekê fahmkirinê de wê bide me ku wê weke ya di kirdeya gotinê de wê weke bi kombinyasyona nava qarakterên wê yên bi dengî û hwd re wê bi fenolojîkî ku wê biafirê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê, ew bi awayekê mayînda wê hebê. Di wê temenê de wê ev têtîni ji aliyekê ve wê weke ku wê fêrsek fahmkirinê a ku ew di renekê de wê çawa wê di renekê de wê, weke di wê de ew heya û ne bi tevlikirinekê û an tevlibûnekê wê hebê wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê ev ali wê di serî de wê weke aliyekê ku wê bi hinek rêgezên wê yên fahmkirinê wê di wê temenê de wê di serî de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ev wê ji temen ve wê di mijare salixkirinê fonemî ên bi dengî de û an di wê de wê bi tefkirkirinê ku ew dihên kirin re wê di renekê de wê ew rewşa wê bandûrê û têtîliyê wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di renekê û awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê di renekê din de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê dengê fonemî û an weke fenomenekê dengê wê di xwe de wê ew rewşên wê yên salixkirinê wê di wê de wê di wê temenê de wê weke bi

aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê karibin wê bidina diyarkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Deng wê, di wê de wê kifşkirinên ku ew dibin wê di rengê de wê di dema salixkirinên wê yên bi qarakterê re wê di bîrkinên wê de wê bi wê re wê xwe bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê aliyên din jî wê di rewşên dengî de wê bi awayên weke tawandinê û hwd de û an awayên wê yên cihê ên weke bi derrxistina wan re wê di rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê xwe bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Mijare dengê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di şêwa û awayekê de wê bide dîyarkirin. Di gotinê de wê kombinyona ku ew bi wê re wê dibê wê, di wê temenê de wê bi qarakterî wê di nava wê rewşa dengên monstrekirî û wan qarakteran de jî wê weke aliyekê wê yê din ê cihê wê hebê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê hebê.

Di wê temenê de em wusa bihizirin ku wê di çerçoveya heman zimanê de wê devikên zimanî ku wê di gotinekê de wê çawa wê bi dengên cihê wê werina salixkirin wê karibê were dîtin. Di wê nûqtayê de wê ev wê di rewşa dengên wê de wê cihê şîrovekirin wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke monstrekirî wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê direng û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengê de wê karibê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare salixkirinên wê bin. Ev jî wê di wê temenê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Wê jî wê di rengê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dengên cihê wê di wê temenê de wê di qarakterê de wê hertimî wê weke aliyekê wê yê bi deerfet ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê wernê ser ziman bê. Wê jî wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê mijare dengê wê di wê temenê de wê bi wê re wê xwediyê ali û awayekê bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê wernê ser ziman bê.

Di mijare dengên ku ew bi qarakterê re wê derdikevin wê weke rewşna dengî ên salixkirî bin. Ew wê weke rewşna dengî ên ku mirov wê kaeribê wê di rengekê de wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman wê xwediyê şewayekê fahmkirinê ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê.

Di mijare dengê de wê, qarakter wê di wê temenê de wê, di rengê de wê bi deng wê bi gihijê weke li dengekê. An jî wê deng wê weke ku wê bi gihijê li qarakterekê. Di wê rewşê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê diakrê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê ku ew dengê salixkirî wê ku em tefkirkirinekê wê bi wê bikin wê dikarin wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman bê.

Dengek wê di rewşekê de wê di awayekê de wê, karibê di rengekê din ê qarakterî de wê dervî wê rengê qarakterî ku ew bi wê dihê ser ziman re were ser ziman. Ev wê di mijare salixkirinê û bi wê re wê bi rewşa naskirinê û hwd ve wê girêdayê bê.

Di wê nûqtayê de wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di dewama wê de wê, di wê nûqtayê de wê, rewşa dengên ku ew dihên naskirin bi qarakterê wê di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê, weke dengên ku ew wê, di wan de wê tefkirkirin wê werina kirin bin. Lê di awayekê de wê ji dengê li dengê wê di çerçoveyek qarakterî de wê, girêdana ku ew dibê wê ew navberîya wê girêdanê wê weke weynek dengî a teybet a din a sêyem wê di nava herdû dengên ku ew dihên girêdan de wê karibê di rengekê de ew bileyîzê. Wê di wê nûqtayê de wê dikarê wê di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê ew dengê navê wê di rengekê de wê carna ku ew wê weke dengekê ne salixkirî ew dimênê wê di dengdanê û gûharînên wê û an tækiliyên cihê ên semantikî bi wê di gotinê de wê bi pêşxistina wan re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman ku ew dengê navê wê di wê nûqtayê de wê weynek wê ya giring û teybet wê di fahmkirinên semantikî ên li ser dengê bi qarakterîya wê û hwd re wê di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê û awayekê de wê, di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de

wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bihanîya ser ziman wê di wê temenê de wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Dengên navê wê di awayekê de wê di nava dengên karakterî de wê zêde bin û wê di awayekê de wê formulasyonên wan ên dengî ên cihê wê ji ya dengên ku ew dihên qarakterkirin wê zêdetirî wê weke ku wê hebin. Ew jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê diawayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê kaeribê wê di rengekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê di miajre fonolojikî de wê di temenekê morfolojikî de ku wê weke nûqteyek ji berçav diravê wê nûqteya navê a nava dengan û hwd bê. Ew wê di wê temenê de wê, bi rengên pirr zêde ên dengî û zêdebûna dengî wê di nava wê de wê xwe di rengekê de wê di awayekê de wê bide dîyaerkin. Ji aliyekê ve wê di ahenge wan dengên bi karakterî ku ew di rengekê de wê, bi wê re wê di wê çerçoveyê de wê bikê wê di wê rengê de wê, bi wê dengê qarakterkirî re wê di rengekê de wê weke hoyandî wê di şêwayekê de wê bibê. Di dewama wê dengê wê de wê di awayekê de wê xwe bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê rengê de wê, demê wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din wê werênê ser ziman ku wê dengê wê weke di xwe de û an bi xwe re wê ne tenê wê dengê wê biparêzê. Wê ji wê zêdetirî wê, di rengekê de wê weke ku wê di awayekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê û awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin bê.

Wê demê wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê ku wê mijare dengê bi dengê qarakterî re wê di rengekê de wê çendî ku wê weke dengê bê wê weke di dengê gelek deng û an li rex wê dengê wê di dewama wê de wê di awayekê de wê rewşên din ên dengî wê hebin. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê zêde dewlemend a fonolojikî ku em, bi fenomen û hişmendîya wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê di dewama wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê di nava gûharan dengan de û di wê temenê de w, ji pêvajoya ji dengê li dengekê din wê di wê temenê de wê ew wê were bidest xistin. Lê ji aliyên din ve jî wê şibandinên ku wê li ser wê dengê navberê û derhanînen ku ew wê di wê temenê de wê bi wê dengê û salixkirinên di wê de wê, di renekê de wê bi wê re wê, di renekê de wê bi wê re wê bibin. Xêva dengê wê di aslê xwe de bê ku em di farqê de bin wê wan rewşên dengê wê bi têngînen cihê wê di renekê de wê bingihê wê çêbikê û wê di renekê de wê bi awayekê zêde û bêhasab wê rengên dengên ku ewderdixê wê di wê de wê qaydkirî wê bibin. Ji dengekê li dengekê bê, Ji du qarakteran li qarakterek din bê û an ji qarakterê li dû qarakterên din ên dengî bê wê ew wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di dewama wê de wê kaeribê were lê hizirkirin bê.

Di çerçoveya mijare me de wê ya ku wê di wê nûqtayê de wê weke pêwîst bê ku ew were fahmkirin wê di wê nûqtayê de wê rewşa dengê wê ji ya ku em te fikir dikin wê ji wê zêdetirî wê di wê temenê û awayekê de ku wê çawa wê bi wê re wê diawayekê de wê bi wê re wê di renekê û şêwayekê de ku wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqtayê de wê, dema ku wê ji dengekê navê li dengekê navê wê herê wê di wê pêvajoya wê de ku wê çendî dengekê weke qarakterîzekirî wê hebê jî lê wê dîmenekê din ê dengî wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê nûqtayê de wê were dîtin ku wê di dewama wê de wê were bidest xistin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku irov wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Lê mijare dengê wê di wê çerçoveyê de ku em li wê dihizirin wê rewşa qarakterê wê di wê nûqtayê de wê bi dengê re wê weke rewşek dîtbar a girêdanî wê xwe di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê bi de dîyarkirin. Di çerçoveyek derhanîna dengên cihê de wê aliyekê din jî wê bi wê minsebetê wê karibê wer kirpendin. Weke ji dengê li dengê wê, ji dengê li qarakterê wê pêvajoya dengê wê, di wê de wê rewşên gûharênê û derfetên wê yên ku ew wê di wê dema derxistina wê de wê bibin û ev wê weke aliyekê wê yê din ku wê di awayekê pirrdîmenî a dengî û derxistina wê de ku wê xwe di şêwayekê de wê bi wê re wê karibê bide dîyarkirin bê.

Pêvajoya dengê a di nava dengê û qarakterê de wê di wê de wê, aliyna wê yên ku em weke ku em pêwîst in wan fahmbikin wê hebin. Di wê

çerçoveyê de wê, di ji wê rewşa deng derxistin û heta wê rewşa karakterizekirina wê, di wê rewşê de wê rewşek teybet a teybet wê bi deng re wê xwe bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê mijare dengê wê bi xosletên xwe yê n teybet wê bide dîyarkirin.

Qarakterîzekirin wê tenê wê di rengekê de wê, weke ku wê salixbikê. Lê ew awayê ku ew salix dikê wê di awayekê kombinekirî de bê û wê di wê kombineyê de wê çerçoveyek ku wê weke ya hevgirtî a dengî wê weke ji elementên wê yên bingihîn ku ew difierê wê di rengekê de wê bibê û wê bi wê re wê hebê. Di karakterizekirinê de wê den wê di awayekê de wê, weke rengdayina wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Lê ew rewşên weke minaq ji dengê 'a' li yê 'b', û an ji yê 'a' li yê 'c' ku wê karibê kombineyê wê çêbikê wê hinekê jî wê bi wan fenomenên wê yên bingihîn ve wê di rengekê de wê bi wê ve wê girêdayî bê. Dengê wê weke di rewşek pirr dengî de wê di wê temenê de wê bi çerçoveyek pirrfenomenî wê, di şêwayekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ku em minaq weke dengên sereke di zimanekê de wê minaq weke 30 dengê bingihîn kifşbikin wê ew deng hemû wê bi gelek awayên wê yên têkili daninê re wê di rengekê de wê bi awayekê wê di hev de wê, bi dîmenê xwe re wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê, gûharîna di dengê de wê, bi wê yekê wê di her dengê de wê temenê wê hebê ku ew bi wê re wê bi fenomenî ew karibê were fahmkirin.

Di wê nûqteyê de wê, di nava gotinekê de wê ew navarokên wê di awayekê de wê bi dengên hem yên navê ên ji gotinê li gotinê û yên ji dengê li rewşa karakterizekirinê wê di awayekê pirrdîmenî de wê di wê rengê de rewşa wê ya watelêkirinê de wê di wê de wê xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di serî de wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku ew jî wê di wê temenê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê.

Di askê xwe de wê, di wê temenê de minaq em gotinekê ji pênc dengên ku ew dihên cem hev ku ew weke diafirê lê wê di aslê xwe de wê di wê rewşê de ku em pêwîstin wê di rengekê de wê ji wan dangan zêdetirî di wê de dangan û rewşên dengî di awayekê de bi wê re wê kifşbikin. Ev wê, di rengekê de wê weke aliyekê ku wê di rewşa dengê û di wê temenê

de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê xwediyê rewşek fahmkirinê bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, werênê ser ziman wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare rewşên weke yên dengî wê, di gotinê de wê, di wê rengê de wê, di dîmenê ku em di wê temenê de wê bi dîmenekê din ê wateyî wê salix dikin wê di şêwayekê de wê bi wê re wê, êdî wê, di wê de wê bi wan aliyên wê yên din re wê, bingihê kifşkirinên din wê ji aliyekê ve wê di gotinê de wê bi monstrekinên dengî û hwd re wê di wê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê kifşbikê bê.

Di mijare dengê û gotinê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring ku em weke pêvajoyek komplike û biast û pîvan wê di wê çerçoveya wê û dewama wê de wê hildina li dest û wê di renekê û şêwayekê de wê di dewama wê de wê werênina ser ziman bê. Pêvajoya gotinê wê, weke ku em li jor wê hanî ser ziman wê weke pêvajoyek komplike a bi gotinê bê. Wê di wê temenê de wê di renekê de wê dikarê wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bibê.

Çavkanî:

- *Jones, Daniel (2003) [1917], Peter Roach; James Hartmann; Jane Setter (eds.), *English Pronouncing Dictionary*, Cambridge University Press,
- * Emily M. Bender (2013) *Linguistic Fundamentals for Natural Language Processing: 100 Essentials from Morphology and Syntax*, ch.4 *Morphosyntax*, Morgan & Claypool Publishers
- *Anderson, Stephen R. (1992). *A-Morphous Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press
- *Haspelmath, Martin; Sims, Andrea D. (2002). *Understanding Morphology*. London: Arnold.
- *Anderson, Stephen R. (1992). *A-Morphous Morphology*. Cambridge: Cambridge University Press
- * Bybee, Joan L. (1985). *Morphology: A Study of the Relation Between Meaning and Form*. Amsterdam: John Benjamins. p. 11, 13-35.
- Hattori, Ryoko (2012). *Preverbal Particles in Pingelapese*.
- *Bauer, Laurie (2003). *Introducing linguistic morphology* (2nd ed.). Washington, DC: Georgetown University Press
- *Bauer, Laurie (2004). *A glossary of morphology*. Washington, DC: Georgetown University Press.
- *Bubenik, Vit (1999). *An introduction to the study of morphology*. LINCUM coursebooks in linguistics, 07. Muenchen: LINCUM Europa.
- *Spencer, Andrew (1991). *Morphological theory: an introduction to word structure in generative grammar*. Blackwell textbooks in linguistics. Oxford: Blackwell.
- *van Valin, Robert D.; LaPolla, Randy (1997). *Syntax : Structure, Meaning And Function*. Cambridge University Press.
- *Stump, Gregory T. (2001). *Inflectional morphology: a theory of paradigm structure*. Cambridge studies in linguistics. Cambridge University Press
- *Rønhovd, Jarle (1997). *Norsk morfologi*. Gyldendal
- *Lier, Svein(2022), *Norsk morfologi*; Universitetsforlaget,
- *Booij, G. (2010). *Construction Morphology*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- *Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. The Hague, the Netherlands: Mouton

- *Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, MA: MIT Press
- *Chomsky, N. (1986). *Knowledge of language*. New York: Praeger
- *Gleitman, L., Gleitman, H., Miller, C., & Ostrin, R. (1996). Similar, and similar concepts. *Cognition*, 45, 334–375
- *Goffman, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- *Jackendoff, R. (1975). Morphological and semantic regularities in the lexicon. *Language*, 51, 639–671.
- *Pullum, G. (2007) The evolution of model-theoretic frameworks in linguistics. In J. Rogers & S. Kepser (ed.), *Proceedings of model-theoretic syntax at 10 (part of ESSLLI 2007)*, (p. 1–25). Dublin: Trinity College Dublin.
- *Pollard, C., & Sag, I. (1994). *Head-driven Phrase Structure Grammar*. Chicago: University of Chicago Press

Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota 2023